

საქართველოს უესახებ

ევროპიელთა მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები

ვახტანგ მეფის წერილები საზრუნავთის მეფესთან.

მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერა ინგლისის წარმომადგენელთან

და

ქართველთა კათოლიკენი

გამოცემა

ზ. კიჭინაძისა.

თბილისი

სტამბა, ექ. ივ. ხელაძისა

1900

Handwritten note: 1895 წელს
თბილისში
ბიბლიოთეკის
კოლექციის
1895 წელს

საქართველოს უმცაესი

ევროპიელთა მოძღვრება და მოკვანრება ცნობები.

31223

მეორე გამოცემა:

თბილისი.

სტამბა ექ. ივ. ხელოძისა. ტელეფონი № 648.

1899

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 9 марта 1899 года.

საქართველო ეკონომისათვის აღრიდგანვე შეიქმნა ცნობილი და გაგებული, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ ეკონომის სასკლამწიფონი საქართველოზედ თვისის გაკლენით-ვი ვერ მოქმედებდენ, რადგანაც მათ სიმორე უშლიდათ. საქართველოს გაცნობა ეკონომისათვის თითქმის IX საუკუნიდგან იწყება. დავით აღმაშენებლის დროს ხომ საქართველოში მთელი გუნდი მოვიდა ეკონომის მოგზაურების და კათოლიკეთ სამღვდელთებისა. ერის კაცთ შორის, XII საუკუნეში, მოვიდა მარკო პოლო. რუსუდან დედოფლის დროს იმართება ხშირი მიწერ-მოწერა რომის ვაზთან, ვაზი საქართველოში გზავნის მსწავლულ მღვდლებს, რომლებიც მოვიდნენ საქართველოში და თბილისში დასახლდნენ, ამით შეისწავლეს ქათრული ენა და მალე რომში ვრცელი მოხსენების გზავნაც დაიწეს. საქართველოს გაცნობა ისე წავიდა წინ მაშინდელს ეკონომის კათოლიკეთ სასკლამწიფოებში რომ, რომის ვაზის გრიგორის IX თანხმობით საქართველოში მოვიდნენ თორმეტნი მოძღვარნი ლათინთა, რომელნიც რუსუდან დედოფალმა დიდის ვატიკით მიიღო 1239 წ. რუსუდანის შემდეგ, იმავე საუკუნის გასულს, 1290 წლებში, ვაზის ნიკოლოზ IV დროს, საქართველოში მოვიდა მთელი დასი მოძღვართა და 1329 წ. თფილისში კათოლიკის ეპისკოპოსის კათედრაც დაარსდა. იმავე დროს გააკეთეს უცხო ქვეყნის მოგზაურთათვის თავ-შესაფარი ბინა.

მთელს აზიის ქალაქებში თფილისის ცნობილ იქმნა, რომ მასში არსებობს კათოლიკეთ ეპისკოპოსის კათედრა და განგებს მათ წეს-რიგის ეპისკოპოსი, რადგანაც საქართველოში კათოლიკების რიცხვი ძველდგანვე სწინდა. იმავე დროს

დაარსდა თბილისში კათოლიკეთ სასწავლებელი, სადაც ლათინთ მოძღვარნი ქართველთ შვილებს ლათინურ ენას გარდა სხვადა სხვა მეცნიერებასაც ასწავლიდნენ. სკოლაში კათოლიკებს გარდა სხვა სარწმუნოების მექან ყმაწვილებიც დადიოდნენ. იმავე დროს გარტყლდა ჭრილობის, ანუ ჯანა-ექიმობის ცოდნა, ბეჭდვითი სხვა საგნები იქმნა 1280-1340 წლებში დაარსებული თბილისი მარტო მამინ არ იქმნა ცნობილი, ეს ცნობილი იყო თვით XI საუკუნეში, როცა საქართველო არაბებს ეკავათ და მათ თბილისში ვარსკვლავთ-მრიცხველობის აბსერვატორიაც დაარსეს, რომელიც აზიის ყველა ქალაქებს აბსერვატორიებზედ განთქმული იყო, ამას ხომ შლასკრიც ეხება, მხოლოდ თბილისსკი ცოტა განსხვავებით მოიხსენებს. ბაღდადის მსწავლეულებშიაც ერთ დროს დიდი ადგილი ეკავათ ქართველთ, რაის მეოხებითაც სთარგმნეს ზამასშარი და მთელი რიგი ვარსკვლავთ-მრიცხველობის მწერლობისა, სწორეთ ეს მწერლობა ჩაითვლება იმის ნადაგად და საფუძვლად, რომ XVII საუკუ. კვლად აღორძინდა ქართველებში ვარსკვლავთ-მრიცხველობის მწერლობა და მრავალთა სთარგმნეს ახლად სპარსულის ენიდან ქართულს ენაზედ, მაგალითებ: ცის-ქმნულება, აი ათი, ვარსკვლავთ-მრიცხვა და სხვა წიგნები.

ინგლიზელნი, ფრანცუზნი, ნემეცნი და პოლონელნი საქართველოს ბერძნულის ძველის წიგნების ცნობებითაც იცნობდენ. ბერძნების ძველი ისტორიული, გეოგრაფიული, ეტნოგრაფიული აღწერანი ძველადვე იქმნენ სხვა-და-სხვა ენებზედ გადათარგმნილნი, ნამეტურ-მოგზაურობანი, და მამასადამე ამას ეტყვიც არ უნდა, რომ ამ წიგნებიდან ქართველთ ცნობანი-კი არა ჭქონდეთ ევროპელებს. ეტვი არ უნდა, რომ ინგლიზმა თუ თავის დროს გაიცნო ურუმი, ლამელუ, მთელი აისორთა ტომი და მათში მეცადინეობაც დაიწყო, რომ მათ ქართველნი-კი არ სცნობიყთ, საქართველოს მდებარობა და საზღვრები არა სცოდნოდათ. ინგლიზი და საფრანგეთი საქართველოს და ქართველს ხალხს კოსტანტინეპოლის მხრითაც იცნობდნენ, რა-

დგანაც კონსტანტინეზოლი ძველათვე იყო ქართველებით სავსე, XIV საუკ. იქ საქართველოს ვაჭართ ქარვასლაც არსებობდა, და ისიც ხომ ცხადია, რომ ფრანცუზებმა და ინგლიზელთ ძველადვე იწეეს კონსტანტინეზოლში შემოსვლას და ვაჭრობას, კონსტანტინეზოლიდგან შემოდინდნენ შავი ზღვის ნაპირა მდებარე ქალაქებში, აქა ვაჭრობდნენ და ნავაჭრი საქონელი ანგლიაში და საფრანგეთში მიჰქონდათ. XVIII საუკ. ბოლოს, გერმანიაში, ავსტრიაში და შვეიცარიაშიაც იწეეს მატყლის გატანა. საშუალო საუკუნეებშიაც უცხოეთიდან ძრვიელ ბევრნი მოგზაურნი მოდიოდნენ საქართველოში, მრავალ მათგანნი მოგზაურობდნენ მთელს აზიის ხალხში და დაწვრილებით სწერდნენ საქართველოდამ ჳინ იცის სადამდე, მთელს ჩინეთს, ინდოეთს და სხვა ადგილებსაც. ასეთს მწერალთა და მოგზაურთა ყოველთვის თბილისში უხდებოდათ დაჩჩენდა და დროებით ცხოვრება, მთელმა ევროპის მოგზაურებმა იცოდნენ, რომ თბილისში არსებობდა ევროპის მსწავლულთ და მოგზაურთ თავ-შესაფერი სახლი, რომელსაც ქართველთ მეფეებიც მფარველობდნენ.

მე XVII საუკუნის დასაწყისი არის ქართველთა შავი დღეების დასაწყისი. ეს საუკუნე ხანა არის იმისი, როცა ოსმალი სპარსეთს საქართველო ძირიანად უნდა მოესპოთ, მაგრამ ესენი თავიანთ ბარბაროსულს პოლიტიკას ვერ მისწვდნენ, რადგანაც ქართველთაც გაახილეს თავალები და იწეეს მედგრად ბრძოლა. მტრების საქმე იმითი დაბოლავდა, რომ ხსენებულ საუკუნის 50 წლის განმავლობაში სპარსებმა საქართველოდგან 200,000 ჳე მეტი ქართველი გადასახლეს სპარსეთში და ოსმალებმა კიდევ ის მოახერხეს, რომ დასავლეთ საქართველო დაიჭირეს და საუკუნე ნახევრის განმავლობაში ადგილობრივ ძალიონზედ მეტი ქართველობა გაწევიტეს სჯულის გამო, ვინც დაჩჩა ისინიც გაათათრეს, საქართველოს ასეთი უბედური მოკლება გახდა იმის მიზეზათ, რომ რომმა მალე მიაქცია ამ საქმეს ჳეროკანი ყურადღება, ქართველთა ენას და მწიგნო-

ბრძობას ვატრონობა დაუწყო ისე, როგორც შეეძლო და ამის-
თვის მათ გარემოებას ნებსად აღეკდა და ხელს უწყობდა. ამჟ-
საუკუნეში საქართველოში რამდენიმე მსწავლულ მოძღვარნიც
ერთად მოვიდნენ, ესენი დამკვიდრდნენ თბილისში და იწყეს
ქართველთა ვატრონობა და მოვარეკლობა. 1620 წ. თბილისში
დააფუძნეს ხელ-ახლად კარგი სახალხო სკოლა, ეს სკოლა
დღევანდლამდინაც კი არსებობს თფილისში, კათოლიკეთ ეპკლე-
სიის გვერდით.

თვით ვატრებმა ჩინებულად შეისწავლეს ქართული ენა
და მწიგნობრობა, ნამეტურ მსწავლულთა და ღვთის-მეტყვე-
ლთა ვატრ ვაუფინმა, მარია მაჯიომ, ნიკოლოზ ირბახმა,
ალოფონსმა, იოსებმა და სხვათა. ქართულ ენას გარდა ამით
კარგათ შეისწავლეს საქართველოს ისტორია, მის საშუალებით
დასწერეს მთელი რიგი წერილების და მოხსენებანი საქრთვე-
ლოს შესახებ და გაგზავნეს რომში ქართული ენის მოვარეკ-
ვას ურბანუს მერვესთან. მათ მთელს ეკროვის სახელმწიფო-
ებში მოჭფინეს ქრთველ ხალხის და საქართველოს ცნობები.
მათგან გაგზავნილი ცნობები ხშირად გაზეთებშიაც იბეჭდე-
ბოდა ქრთველთა და საქართველოს შესახებ, ვატივანის ბიბ-
ლიოთეკა მათ გაავსეს თავიანთის ბრძნულის ნაწერებით და
მოხსენებებით, ნამეტურ ვატრ იოსებმა დასწერა ძრეელ ბერნი
წერილები საქართველოს ერის შესახებ, საწმუნოების და მწი-
გნობრობის. მათ ქართული ენის დიდ-მოვარეკლად განადგეს
ვასი ურბანუს მერვე. ვასის თანაგრძნობამ იქამდის მიადწია,
რომ მალე ეს ცნობილი მსწავლულ მღვთის-მეტყველ მამებო
ვასის ბრძანებით რომში იქმნენ მიწვეულნი ჩჩევისა და ხათ-
ბირისთვის ქრთველთა შესახებ. საქართველოდამ წავიდნენ
ნიკოლოზ ირბახი, მარია მაჯიო, ამ მარია მაჯიოს
XVIII საუკუნეში, რომში მცხოვრებ და ქართული წიგნების
მბეჭდავი ვატრი გორკლი ტულუკანთ დავითა-ბორჯიანს უწო-
დებს. მაჯი და ვაუფინი წარსდგნენ ვასის წინაშე და საქარ-
თველოს შესახებ ბრძნულის კილოთი შედგენილი მოხსენება

მიართვეს, ვახშა მათი მოხსენება დიდის ვატიჯით მიიღო, კეთილ მოღვაწე მღვთის მეტყველ მოძღვრებმა ვახშას რომში ქართული სტამბის დაარსება სთხოვეს, წიგნების ბეჭვდა და მასთანვე ვახშის კოლეგიაში ქართული ენის შეტანა, რომ ჩვენთა მოძღვართა ქართული ენა აქვე შეისწავლონ და ისე წავიდნენ საქართველოში, თორემ იქ ენის შესწავლის საქმე მათ დიდს დაბრკოლებას აძლევსო.

ვახშა უკელა თხოვნა შეიწინაწა, მის შეწინაწება მთელს საქრისტიანო ეკრძვის სახელმწიფოებში ცნობილ იქმნა და 1629 წ. რომში, ვახშის ურბანუს მერვის სარჯით პირველად დაარსდა ქართული სტამბა და წიგნების ბეჭვდაც დაიწეეს. 1636—1653 წლამდის იქ დაიბეჭდა შემდეგი წიგნები: „ქართული ანბანი“ 1636 წ. 1000 ცალი. ეს ანბანი გამოგზავნილ იქმნა საქართველოში და ზოგი რომში დატოვებულ. „საყოველ-ღღუო ლოცვანი“ დაიბეჭდა ქართველ კათოლიკეთათვის 1000 ცალი. 1653 „ქართულ-ლათინურ მცენარეთ ლექსიკონი“ შედგენილი ვაულინისგან, 600 ცალი. 1650 წ. ეს ლექსიკონი დანიშნული იყო მათ მოძმე მოძღვართათვის, რადგანაც ისინი საქართველოში ექიმობასაც მისდევდენ და წამლობისთვის ბაღასების სახლები-გი არ იცოდნენ. დაიბეჭდა კიდევ კრებული ტომი ქართულ-ლათინურ თათრულ კრამმარტიკისა, რომელიც მასშინ რომში ერთობ ძვირად დაჯდებოდა, ეს ღღესაც ერთობ ძვირად დაჯდება, რომ დაიბეჭდოს. ამ გამოცემების შესახებ ვატრებმა მთელს ეკრძვაში მოჭფინეს ხმები: რომში ქართული სტამბა დაკაარსეთო და ქართული წიგნების ბეჭვდა დაკაწეთო. რომში ქართული სტამბის დაარსების საქმე ქართველებმა მეტად დიდს საქმედ უნდა ჩავთვალოდ. სახუმრო საქმე არ არის, ამას ენა იტყვის მხოლოდ ადგილად, თორემ საქმით ძნელია. წიგნების გამოცემის ცნობებს ხშირად სასულიერო გაზეთებშიაც სწერდნენ და ბეჭვდავდნენ, მაგრამ უკელაზე საყურადღებოდ ის გახდა, რომ ვახშის ბრძანებით რომის უმაღლეს სასულიერო სასწავლებლის კოლეგიაში ქართული ენის

კათედრა დაარსეს და ქართული ენის პრინციპებს და-
შენეს საქართველოში მეოთხე და ქართული ენისაკე კარგად მცო-
დნენი ნიკოლოზ იბსისი, მარიამ მავრი და ჰაუელინი.

ევროპაში პირველი მაგალითი იყო ქართული წიგნების
ბეჭდა და მიწარკელება. საქართველოშიაც მალე მოვიდა და
მოვიდა ამბები: რომელი ვატრებს ქართული სტამბა დაუარსე-
ბიათ და წიგნების ბეჭდა დაუწყვიტოთ, მაგრამ ჩვენდა საუბე-
დურად, ამას აქ იმდენი ვატრის მცემლები და თანამგონობნი
არ აღმოუჩნდნენ, რამდენიც მოწინააღმდეგენი და მტერნი, ქარ-
თველობაში მტრობას და ზიზღს უფრო აკვირებდნენ
იხედნენ. ჩვენი აკვირები მათ შინ მეტად ფანტოვობდნენ, კ-
ტურს მოკალეობას ივიწყებდნენ, ფანტიზმით ქართველებში მტ-
რობას სთესდნენ, ვიდრე კანთ-მოყვარეობას და ქრისტიანობა-
ზედ მტვიცედ დგომას. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ
ხომ არ დაჭკარგავდნენ ნახევარ საქართველოს. ასეთის ფანტი-
ზმით უფრო ჯვარსები და გურულები იყვნენ აღბორკებულნი და
მიტომაც სვდათ პირველად მათ გათათრების ნაწიკეტი, გათ-
თრებულს გარდა რამდენი ქართველი შეუერთდა სომხის
სარწმუნოებას და ისინი შემდეგ კარითაც გასომხდნენ, ამასე
ჩვენ არას ვიტყვიან აქ. ვატრების წინაშე ნამეტურ დიდის ფ-
ანტიზმით იხინეს თავი გურულებმა, ამათ მოტყუებით მოიწვიეს
რომიდამ გურიაში ექიმობის მცოდნე ვატრები. თორმეტ მსწ-
ვლულ ექიმ-ვატრები მოვიდნენ გურიაში და დასასლდნენ ოზურ-
გეთში, მათ აქ გააკეთეს მცირე ეკლესია, სკოლა, წამალხანა
და საკათმყოფო, ხალხს ექიმობდნენ, გურიის ხალხის უმეტეს
ნაწილში მათ დიდი ვატრები დაიმსახურეს; ეს შეიშურა ამ დროის
მწიგნობარ მიტროპოლიტ იაკობ შემოქმედელ-დუმბაძემ, ვატრე-
ბს დამე უჩალები მიუგზავნა, ექვსი ვატრი უჩალებმა დახორცეს
უწყალოთ და შეუბრალებლათ, ექვსმა ვატრამა კი თავი გადი-
რინეს დამალვით და გაქცევით. ამათ ეკლესიაც აკლესიან იმავე
იაკობ დუმბაძემ, ნიკოები სულ თვითონ დასაკუთრეს და ეკლესიის
კედლებიც დაქცევინა, ამ ეკლესიის ადგილი და ნიშნები დღე-

კანდლამდე უნდა იყოს ოზურგეთში დაჩენილი. იმ დროის გურულ სამღვდელთა პირებმა ასე გადუხადეს კეთილ მოძღვართ სამაგიერო. ესენი მასზედ ვერ ახელდნენ თვალებს, რომ ნასკეარ გურია გათათრდა, მოლებს და ხოჯებს სმას არ სცემდნენ და კეთილ მოღვაწე საჭირო მსწავლულ ეჭიმებს მისცვიდნენ და დახარცეს უღვთოთ, ამ პირების დახარცვის შესახებ თავის დროსვე გაიმართა რომის პაპთან მიწერ-მოწერა, გამოძიებაც მოხდა, დაუშობაქმ თავი იმართლა, მაგრამ ამაოდ. ამ საქციელმა დიდათ დააშინა რომის მოგზაურ-მოძღვარნი, მიტომ მათ სტამბოლში გაიკეთეს ბინა და ოსმალს სამთვლობელ საქართველოში, იქიდან უმზერდნენ საქართველოს შინაგანს და გარეგან არეულ საქმეებს.

ასე და ამ გვარად ევროპის კათოლიკეთ მოძღვართ მეოხებით ქართული სტამბა პირველად რომში დაარსდა 1629 წელს. თითქმას ასი წლის შემდეგ მოისაზრეს ქართველებმა საქართველოში სტამბის დაარსება და ვახტანგ მეფემ თბილისში დაარსა მხოლოდ 1709 წელს. პატივი და დიდება ქართველთ პატრიების მოქმედებას და შრომას, რომ მათგან დაარსებულ სტამბის საქმე გახდა ვახტანგ მეფის და სხვათა ქართველთ მისაზრდაკ მაგალითად და რომლის მიზანძვითაც დაარსეს თბილისში ქართული სტამბა. რომში დაარსებულ სტამბა კარგა ხანს არსებობდა და XVIII საუკუნეში ჩვენ იქ ქართული წიგნების მბეჭდავთ გორელს პატრს ტულუკანთ დავითას ვხედავთ, რომელმაც იმ სტამბის მეოხებით რამდენიმე საჭირო ლოცვის წიგნებიც დაბეჭდა.

ქართული ენის პრინციპალური ხშირად საუბრობდნენ მოწათყეობში საქართველოს შესახებ და მათ კარგად აცნობებდნენ ქართველთ მდგომარეობას და ისტორიას, გარდა ამისა, მათ ბევრს მსწავლულებთანაც ჭქონდათ საქართველოს შესახებ საუბარი, ხშირად თავიანთ სიტყვებს და სხვა-და-სხვა ისტორიულს ნაწერებს საქართველოს შესახებ ყურნალ-გაზეთებშიაც ბეჭდავდნენ.

მათ დროს მეტად დიდი ყურადღება მიიქცია თვისკენ საქართველოს შესახებ პატრმა დელეგატემ, რომელმაც სპარსეთში წასა შევსებისას განსახლებულნი ქართველნი ღ მათი ტანჯვა წამება, ეს სპარსეთში იყო, როცა შირაზში ქეთევან დედოფალი აწამეს, ამ პირმა ვრცელი მოხსენება გაგზავნა რომში პაპს ურბანუსის წინაშე. საქართველოს შესახებ დელეგატე მშვენივრად, პირნათლად და დიდის სიბრალულით ასწერს ქართველთა მდგომარეობას, ამ აღწერამ დიდი ყურადღება მიიპყრო რომის სასულიერო წოდებისაგან და ეს გახდა მიზეზად, რომლის შემდეგ ლათინთ მოძღვრებმა არამც თუ საქართველოს დედა-ქალაქში გაიმაგრეს ფეხი, არამედ ესენი მალე გაჩნდნენ გურიაში, სამეგრელოში და იქ მათი გაცნობაც დაიწყო. გაცნობის დროს გურიას და სამეგრელოს ასწერდენ ხოლმე. სხვათა შორის საქართველო ასწერა მამა უოზებ ზამპინი, რომელმაც სამეგრელოში დაჭყო 23 წელი, იქ შეისწავლა საქართველოს ისტორია, მეგრული, აფხაზური, სვანური და ქართული ენა. ამ ბერმა თავის აღწერას გარდა ბერძნული მოხსენებებიც სწერა და გზავნა რომში პაპის წინაშე. შარდენი რომ საქართველოში მოვიდა, ამას პირველად სამეგრელოში მოუხდა მგზავრობა, უსუფ ბერი შარდენს პირველად ენგურის წყლის ნაპირას შესვდა და გაიცნო, ამ ბერმა შარდენს ბერძნულ რამ ცნობები აუწერა საქართველოს შესახებ, ნამეტურ მეგრელების, აფხაზების და სვანების. ამაკე დროს სამეგრელოში სცხოვრებდა დიდათ მსწავლულად ცნობილ მოძღვარი ლამბერტი, ამანაც შეისწავლა ადგილობრივი ენის კილონი, ხალხთა ცხოვრების ცნობები და ისტორია. ამ პირმაც ბერძნულ რამ ცნობები მისცა შარდენს, საქართველოში მოგზაურობის გეგმაც მან დაუხატა და გააცნო. აუწერა ყველაფერი მოგზაურობისთვის. ამათ დროსვე სამეგრელოში მთელ დასი სცხოვრებდა ლათინთ პატრების და მათის მოხსენებით სამეგრელოში ძლიერ სშირად მოდიოდნენ და ისადავრებდენ ეკროპიელნი, ნამეტურ ფრანცუზნი და იტალიელნი. მრავალი მათგანი იქვე დასახლებულან და ეკროპაში აღარ წა-

სულან, იტალიელთა გვარის ნიშნები დღევანდლამდე არის სა-
მეგრელოში დაშთენილი, როგორც გურიაში ურეპის. სამე-
გრელოში მათ ჩინებულად დაიწყეს მოქმედება. ამ დროს შეუ-
ერთდნენ მრავალნი მეგრელნი კათოლიკობას, შემდეგ კი ზოგმა
დასტოვეს, ზოგნი კი დაწმენენ ამ სარწმუნოებაში, მაგალითებრ:
ჩიქუანი, ჩიგიანი და სხვანი. გურიაში კი მოძღვართ ვერ წაუ-
ვიდათ საქმე კარგად. როგორც ესთქვით, გურულებმა სდექეს,
დექნულთა ზოგნი ბათუმში მოგროვდნენ, რადგანაც იმ დროს
იქ ოსმალებს ფესი ჭქონდათ გამავრებული, ვატრებმა დაიწყეს
მეტადინოება. ბათუმში კათოლიკის ეკკლესიის აღშენების
დროც ამ წლებს შეიწერება, კათოლიკის სარწმუნოების მექონ
მოძღვართ გარდა საქართველოში ხშირად გუგენოტებიც მოწ-
ბოდნენ, იანსენისტები, პრეტესტანტები და სხვანი, რადგანაც
იქ მათ რეფორმაციების უამო ზოგთ ანიაგება ელოდართ, სიკე-
დილით დასჯდა. ამ პირებისაგან ბევრი ახალი რამ ნაწუქები შე-
მოვიდა საქართველოში და მოიფინა.

როგორც დავასახლელ ზემოდ, ყველაზედ მეტი ყურად-
ღება ქართველთ და საქართველომ ევროპელთაგან XVII საუ-
გუნის ნახევრიდან მიიზერო, ნამეტურ იტალიელები და ფრან-
ცუზები აზერობდნენ ყურადღებას, უფრო სასულაერო პირნი,
იტალიელ და ფრანცუზების შემდეგ ევროპის სხვა-და-სხვა ტომ-
თაგან-კი თათო ორლას პირნი, ესენიც ფრანგულის წიგნები-
დან ცნობილობდნენ საქართველოს. ამისთვის დიდი სამსახუ-
რი გაგვიწიეს ვატრებმა, თუმცა იაკობ შემოქმედელის საქციელის
შემდეგ ვატრებში დიდი შიში დაიბადა. მაგრამ მანც ესენი
სრულად არ შეუერთენ. XVII საუგუნის გასვლამდის საფრან-
გეთიდამ საქართველოში 30 ზედ მეტი მოგზაურ მამანი მო-
ვიდნენ და აღწერეს საქართველო, ზოგის აღწერანი დაკარგუ-
ლია. ბევრის კი შენახულა ვატიკანში. იმ დროის აღწერით მოგ-
ზაურმა ერის კაცმა შარდენმაც მიიზერო ყურადღება. შარდენი სა-
ქართველოში როსტომ მეფის დროს მოვიდა, თბილისში ფრან-
გის ვატრებთან სცხოვრობდა და ქართულ ენას სწავლობდა, ამ

პატრების დახმარებითვე დასწირა თავისი მოგზაურობა საქარ-
თველად და შიგ ჩაურთო თბილისის აღწერა. საქართველ-
დგან სპარსეთში გაემგზავრა, იმგზავრა იქ, იქიდან ინდოეთსა
და მოგზაურობის შემდეგ 1710 წ. ლიონში დაიბეჭდა მისი
მოგზაურობა რამდენსამე ტომათ და სურათებით, ერთს ტომში
მოქცეულია საქართველად და თბილისის აღწერა, შარდენი და-
წვრილებით აღწერს თბილისის სახლებს, დუქნებს, ქართველებს,
სამეფო სახლს, რუსტომ მეფეს და ქართველთა ზნე-ჩვეულებას.
სხვათა შორის წიგნში დახატულია თბილისის გეგმა, სა-
დაც იგი აღწერს უფრო იმ დროის სახით; თბილისს გარშემო
გალავინი აკრავს, მტკვრის ნაპირზედ ქალები სჩანს. დახა-
ტულია აგრეთვე რუსტომ მეფის სასახლე და ის მეჯლიში,
როცა რუსტომ მეფემ შარდენი მიიწვია; რუსტომ მეფის სა-
სახლეში, ერთი დაბაზი სასტუმროდ ყოფილა დაანიშნული, ამ
დაბაზში გარშემო, სამკუთხეო სვეტები ყოფილა ატანილი.
სვეტისა და სვეტს შუა ორი კაცის საჯდომია დატოვებული.
სვეტების წინ ტახტები აწევიან ხალებით დაფენილები, ტახტე-
ბის წინ, დაბაზის შუა მხედლები აქა-იქ აწევიან. შუაშივე
სდგას ერთი ტახტი, რაზედაც სხედან მესაზნდრეები და სა-
ზანდარს უკრავენ. საზანდრის აქეთ არს დაბალი ტახტი საჭმელების
დასადაგებლად, მოსამსახურეებს სამზარეულოდამ მომზადებ-
ული საჭმელები შემოაქვთ დაბაზში. და ამ ტახტზედ აწეო-
ბენ, ყველა საჭმელის ჭურჭლები სპილენძისა და თიხისა არის;
ყველა საჭმელს ყაბი აქვს შემოდამ დახურული; მოსამსახუ-
რეები აქედამ აწოდებენ საჭმელებს სტუმრებს, ტახტზედ სუფრას
არის სამკუთხით გაშლილი, ორ ორი კაცი ზიან ერთად სვეტე-
ბს შუა, მეფე-ვი სვეტებს შუა მადლა საკარძელზე ზის.

თბილისი კარგის სანახავებით არის დახატული. ჩვენ წა-
გვიკითხავს შარდენის აღწერა, რუსტომ მეფის და თბილისის
შესახებ და უნდა ათქვას, რომ ნახატები ერთობ წააგავს შარ-
დენის მიერ აღწერას, ერთი მეორეს არ ეწინააღმდეგება. 1710 წ.
ლიონში დაბეჭდილის მეტად იშვიათის ერთი წიგნი მე მქონდა.

წიგნების სიმძაფრეებს გარდაუკეთი, მათი კეტუბნით. შარდენის შემდეგ საქართველოში მოვიდა მოგზაურ ტურფნდარფი, რომელიც თბილისში კარგა ხანს დარჩა, შემოკლებით აღწერა საქართველო, შეადგინა თბილისის გეგმა და 1738 წლებში ევროპაში დასტამბა, რომლის გეგმითაც ძლიერ ბევრთ გვრძის მსწავლელთა და მოგზაურებმა იხელმძღვანელს. ტურენდარფისგან შედგენილი ქალაქის გეგმა დიდად განიხილა შარდენის მიერ შედგენილ საქართველოს გეგმისგან, ამ უცხო პირთ შედგენილის გეგმების მიხედვით უნდა იყოს ბატონიშვი. ვასუშტის მიერ შედგენილი საქართველოს გეგმა. ტურენდარფისგან შედგენილი თბილისის გეგმა დაიბეჭდა 1881 წელს, თბილისში.

II

მე XVIII საუკუნის დასაწყისში საქართველოში მოვიდნენ რამდენიმე პოლონელი მსწავლელი მოძღვრნი, ერის კაცნი და საქართველოში დაისადგურეს, საქართველო განიხილეს, შექმნიეს და გვარად აღწერეს და მერე სპარსეთში გაემგზავრნენ. ამ პირებთანავე ვინმე კრუზინსკი სახელგანთ პირი ყოფილა, საქართველოში და სპარსეთში ადრევე ნაკადი, სცნობია მას კახტანგ მეფის მამა, მის ქაიხოსრო და მათი ნათესავები. კრუზინსკი სპარსეთში ყოფნის დროს ლეონ მეფე ირანის მსაჯულად ყოფილა შაჰისგან დადგენილი, რადგანაც ამ პირს შაჰის თხოვნით და ძალადობით თათრობა მიუღია, გამგე დიდად გონიერი და ჭკვიანი პირი ყოფილა, შორს მჭერტელი, კრუზინსკისთან მეგობრობაც ჭქონია და მისკლამ-მოსკლაც. ამას გარდა დიდი კავშირი ჭქონდა სპარსეთში მყოფ ლათინთ მოძღვრებთანაც და ნამეტურ ელიზბარ კათოლიკოსან, რომელსაც ზოგნი ბარონ ელიზბარ ბითონს უწოდებენ, ამ პირს ძრ-იელ ბეგრი ცნობები დაუწერია საქართველოს შესახებ, ამას გარდა ჭმეგობრობდა სპარსეთში მყოფ კათოლიკოს სარწმუ-

ნოების მქადაგებელს მძმა ბარბარე ფედელს, რომელმაც სპარსული ზ სსკვა აღმოცავლეთის ენებიც კარგად იცოდა, საქართველოზედაც ბევრს ცნობებს სწერდა. ამ პირთა რჩევით ვასტანგის მძმა და ძმა ქაიხოსრო კათოლიკობას შეუერთდნენ, რომის ტახტის ერთგუენი გახდნენ, საქართველოს დახმარებას ევროპას აკალებდნენ, ნამეტურ კათოლიკის საწმუნოების სასჯელწიფოებს.

ფიქონი იქამდის დიდებული იყო, რომ როცა ვასტანგ მეფე სპარსეთში მიიხეეს, და იქ დაავაკეს, მამინ საქართველოს ტახტის დაჭერა ვასტანგის მესამე ძმამ ისურვა, დომენტი კათოლიკოზმა, შაჰს განუცხადა, რომ საქართველოს ტახტს თუმე მომცეთ, მამინ მე მანქმადის სჯულის მივიღებ და ცოლს შევიერთავ; მაგრამ ეს ვედარ მომხდა, რადგანაც როცა ეს ამბავი დომენტის მამამ შეიტყო, ეს მამინათვე წამოვიდა სპარსეთიდან საქართველოში, თავის შვილს დომენტი კათოლიკოზს ცემა დაუწყო და ამით აღმოკვეთა მასში თავის განძრახვა. კრუზინსკის სიტყვით ვასტანგის მძმა კათოლიკის საწმუნოებაში აღსრულებულა, ასევე აღსრულებულა ვასტანგ მეფის ძმა ქაიხოსრო. სპარსეთში ყოფნის დროს ამ პირს რწილათინთ მოძღვარნი ახლდნენ, ამ მოძღვართ იგი დიდ პატივს სცემდა. მამის და ძმის გზასვე დაადგა ვასტანგ მეფე და ეს ემუდარებოდა ბარბარე ფედელს და ბარონ ელისბარ ბითონს, რომ მათ დახმარება აღმოჩინათ, ვასტანგ მეფეც შეუერთდებოდა კათოლიკობას, მაგრამ ეს ვედარ მოხდა, ვასტანგი ჰაღით მუსლიმანობას შეუკავშირდა. სსუნებულ პირებმა აწა ერთი ცნობა გაგზავნეს ამ შემთხვევებზედ საფრანგეთში, რომში, პოლში და მრავალს სსკვა ადგილებშიაც, სსკვთა შორის კრუზინსკის მშკენიერი აღწერა დაუტოვებია პოლშურს ენაზედ სპარსეთში მყოფთ ქართველთ მსედრობის შესახებ.

ამათ შემდეგ საქართველოში მოვიდნენ ძრავალნი მსწავლულ მოძღვრები და ამ მსწავლულთა შორის მოვიდა აბატი დელაპორტი, კანდი დიდად მსწავლული, ყველა მცნოიერების

და ენების მცოდნე, მხალხოდ ქართული ენა ანა სცოდნია. თბილისში დაჩნა კარგა ხანს, შეისწავლა ქართული ენა, საქართველოში ყოფილთ მოგზაურთა ნაწერებიდაჲ კარგად შეისწავლა საქართველოს ცნობება და მის შუახსებით დასწერა ბევრი წერილები საქართველოს შესახებ, ზოგი წერილები რამში ჰაზას გაუგზავნა მოსსენებად და ზოგი სსკა-და-სსკა მოგზაურობებში დაბეჭდა. აბატ დელაპორტს დიდი სიბრალული ჭქონია საქართველოსი და ქართული ხალხისა. ამ ამბატმა დიდი დაწიგება მისცა საქართველოში მყოფთ ჰატრებს და მათ ამცნივა, რომ ქართველებზე დიდი ყურადღება უნდა გქონდეთ მიზყრობილით. უამისობა არ შეიძლება, საქართველოს ერის შესახებ აბატს დელაპორტს ბევრნაირი აზრები ჭქონია შედგენილი, ეს მის ცნობებიდამაც სჩანს, დელაპორტისაგან საქართველოს აღწერა რუსულს ენაზედ 1800 წ. შესამედ დაიბეჭდა. აქედამ ქართულს ენაზე სთარგმნა მდ, იოანე ქართველემ 1803 წ. თარგმანი პ. იოსელიანს ჭქონდა, ახლა დაკარგულ ანს. დელაპორტი საქართველოში მეორედ მოვიდა 1750 წლებში.

სსენებულს საუგუნის საშუაღს საქართველოში მოვიდა გერმანიელთა ცნობილი მსწავლულ მოგზაურ-წერადი, რომელმაც თბილისში დაჭყელ კარგა ხანს, მცირედ შეისწავლა ქართული ენა, მერმე იმოგზაურა საქართველოში ისე, რომ ცხინკალიც-გი ნახა, საქართველოს შესახებ დასწერა ძრად ბევრი ცნობები და შემდეგ გერმანიაში დასტამბა წამდენსამე ტომით, რაის მეოხებითაც ქართველებს ჟეროკანი ყურადღება მიაზყერს ნემენცებმაც. 1770 წ. საქართველოშივე მოვიდა რუსის აკადემიკი გულდენშტეტი, ტომით ნემენცი, რუსული ენის არ მცოდნე. საქართველოში სამს წელიწადს დაჭყელ შეისწავლა ქართული ენა და ბოლოს დასწერა საქართველოს აღწერა, რომელ აღწერაც ნემენცურს ენაზედ იმავე საუგუნეში დაიბეჭდა. ნემენცურიდან ალაგ-ალაგ რუსულად სთარგმნეს და დაბეჭდეს 1808 წ. თეიმურაზ მეორეს და კრეკლე მეორესაც ძლიერ ბევრი ეკრო-

პიელები ესკეპენენ გარს, სხვათა შორის ერეკლესთან დროებით იმყოფებოდა ექიმი იაკობ რეინგესი, რომელიც კარგა ხანს სპარსეთში სტროკობდა, იქ შავის კარზედ იყო, იცოდა სპარსული და სხვა აღმოსავლეთის ენები, სპარსულ ენაზედ ამან გადასთარგმნა გერმანიელის მწერლის ზონენიუელის წიგნი „პოლიციური წესები,“ მერე ეს პირი საქართველოში გადმოსახლდა, დროებით ერეკლე მეუღის კარზედ სტროკობდა, შემდეგ დროებში ერეკლე მეუღემ ამის დასმარებით სპარსულის ენიდამ ქართულს ენაზედ სთარგმნა ზონენიუელის წიგნი „პოლიციურ წესები,“ დოქტორ რეინგესმა საქართველოს შესახებ ბევრი საინტერესო ცნობები დასწერა და ეს აღწერა საქართველოდამ დაბრუნების შემდეგ 1796 წელს პეტერბურგში ცალკე წიგნად დაბეჭდა. ერთ თავში რეინგესი აღწერს საქართველოს სამეფო შესავალს, სასულდწიფო საიდგან რა ხარჯს იღებდა, საქართველოში რამდენი კომლი, ანუ სული ირიცხებოდა, უჩვენებს აგრეთვე იმას, თუ ქართველ თავად-აზნაურები როგორ ცუდათ სტროკობდნენ, როგორი უსამართლეობა არსებობდა მათში მათგან და ან ესენი რაფერ ჭყიდნენ თავიანთ ყმის შვილებს ოსმალ-სპარსებზედ. მეტად საინტერესო ცნობებს იძლევა ეს პირი თავის დროის საბრალო საქართველოს გლეხს ხალხზედ, სამეფოს მდგომარეობაზედ და კანონ-მდებლობაზედ.

ერეკლე მეუღის დროსვე მოესწრო კონსტანტინეპოლში მყოფი საფრანგეთში ელჩი პეისონელი, ეს პირი კონსტანტინეპოლიდამ საქართველოს ჯეროვან ყურადღებას აზღვროდა და ნამეტურ ერეკლე მეუღის შესახებ ძლიერ ბეკოს ცნობებს სწერდა და ბეჭდავდა იმ დროის ფრანგულს გაზეთებში. ეს პირი თავის წერილებში დიდად აქებს მეუღე ერეკლეს, მხნესა და გულოვანს ხელმწიფეს უწოდებს; ერეკლე მეუღის ქება პარიზის გაზეთებში ადრეც ყოფილა თურძე. 1740 წელს, ერეკლე მეუღემ დიდად განიოქვა სახელი სპარსეთში, ნამეტურ ავღნებთან ომის შემდეგ, რადგანაც ამან იქ დიდი მხნეობა გამოიჩინა, ამ მხნეობის სამახსოვროდ შავმა ასალგაზდა ერეკლე მეუღეს დროებით

მთელის ირანის მსაჯულთა მიუბოძა. ერეკლე მთელ ეს თანამდებობა და თავის ხელქვეითად რაი კათალიკის მღვდელი ამირანი და მათის დახმარებით განაგებდა სპარსეთის საჭმეებს. იმ დროის სპარსეთში მეოფე ლათინთ მოძღვარნი და მოგზაურნი ამის შესახებ პარიჟის გაზეთებში ამბებს სწერდნენ და ერეკლე მეფეს დიდად ატყებდნენ. პარიჟის გაზეთებში ერეკლეს გარდა ლეონი და ჭანოსრელი დიდად უქიათ 1710 წლებში. კათალიკის მოძღვარნი მარტოდ საქართველოში არ იყვნენ ქართველთაგან პატრიარქულნი, მათ უფრო დიდს პატრიარქართველნი უწესოეთში ატყებდნენ, ნამეტურ სპარს-ოსმალეთში, სადაც ამ პირებსან ქართველ ქრისტიანებს და ახლად გათათრებულთ ქართველთაჲ ვი დიდი მეგობრული კავშირი და მისკლამოსკლავა ჰქონდათ. ქართველთ ესეთი კეთილი საქციელი უხეყოფოთ ანა შთებოდა და ამ მოძღვართ მეოხებით საქართველოს ცნობები რთხსაჲ-გუთნიჲ იფიანებოდა. საქართველოში ყოფილა ვიდრე ცნობილი ახალი მილოტი, რომელსაჲ ქართველთ მეფეების შესახებ ბევრი რამ ცნობები დაუწერია, ახალს მილოტს სპარსეთი დაკლილი ჰქონია, იქ ამას მრავალთ ქართველთ ამბებიც უნახავს, სხვათა შორის ეს სწერს, რომ 1739 წ. მანანდიში ქართველთ მეფეს 13 მილიონის ძვირფასი თვალმარჯალიტი გამოართო ხარჯშიან, ზოგნი-ვი უწვიან, 85 მილიონი გირგანქა სტურდინგი რქრო და კერცხლია (?)

ტურქნდორთის შემდეგ საქართველოს ნემენცებამაც მთავრეს ყურადღება და მეთვრამეტე საუკუნეში საქართველო რამდენიმე პირმა ნახა და აღწერა, მათში ზოგი ნემენცი და ზოგი სხვა ტომის. სხვათა მრავალთა შორის ბარონ ბრეიტენბახს დაუგვია საქართველო და დაუწერია საქართველოს სამეფო ისტორია, ეს ისტორია გერმანულს ენაზედ პირველად 1780 წ. დაუბეჭდათ. სხვა-და-სხვა ისტორიკოსის წყარობით ამ ისარგებლა მსწავლულმა პენრიხ ბრენერმა, რომელმაც დასწერა საქართველოს მეფობის ცნობები და ლათინურს ენაზედ დაბეჭდა 1785 წ. რომში. ამავე დროს აღწერა საქარ-

თველად ჰატრძა დიმიტრიმ და დასტაძმა რამში, 1778 წ. ამ
აღწერაში სსკათა შორის მოხსენებულად ყოფილა ისტორიის მას-
წეად, თუ თემურჩაჲ ძეფემ რაგორ წაართვა თბილისში კათო-
ლიკებს ეკლესიას, კათოლიკენი რაგორ გაქვეს ახალციხეს, ან-
ტონ კათოლიკოსი ფრანგთა ჰატრების მეგობრობის გამო რა-
გორ დასაჯეს, რაგორ დააპატიმრეს და განდევნეს რუსეთში, სს
ართველში ყოფილა კიდევ მოგზაური მართურმა, უნახავს-
თბილისი, დაუწერია თავის მოგზაურობა და ამ მოგზაურობა-
ქში ჩაუთავს თბილისის გზის მანკებულად და გეგმატ, ასევე
ჟეროვანთ გაუცრინა საქართველად გარძანიელ მოგზაურ მწერალ
ვიცენს, ამას დაუწერია ფრანგ სანტუარსო ცნობები ბაგრა-
ტიონთ მეფობაზედ, რომელიც მეთრამეტე საუკუნის ბოლო-
სვე დაუბეჭდიათ. საქართველად აუწერია დაწერილებით მოგზა-
ურს მწერალს ნემენც ჰოსონს, რომელსაც თავის აღწერა დაუ-
ბეჭდია. ერეკლე მეფის გარდაცვალების და გიორგი მეფის მე-
ფობის დროს საქართველში ყოფილა გოლანდიელი მოგზაურ
მწერალი ბატონი როტიე, რომელმაც საქართველად შესახებ
დასწერა ბერძნაირი ცნობები, ნამეტურ საქართველად მეფობის
დასასრულზედ, ბაგრატიონთ წევრთ ამბობებაზედ, ეს გოლან-
დიელი როტიე ადრიდგანავე გზავნიდა თურმე სსკა-და-სსკ
ცნობებს საქართველად შესახებ ევროპაში. XVIII საუკუნეში
ნემენცები ქართველთათვის ისე ცნობილ შეიქმნენ, რომ ერეკლე
მეფეს და გიორგის გარს რამდენიმე ნემენცთა მსწავლულ ხე-
ლოსნებიც ეხვივნენ, ვითარცა გიორგი მეფეს მხატვრობის მცო-
დნე, გეგმის მხატვაი, თბილისის გეგმის შემდგენი ნემენცი (!)

საქართველად ევროპიელი მარტო შავის ზღვის და რუ-
სეთის გზით ვი არ იცნობდნენ, არამედ სხარსეთიდანაც ინდო-
ეთის მხრით, ნამეტურ ინგლისი, სადაც საქართველად ცნო-
ბები სშირად ისმოდა სხარსეთში მეოფე ქართველთ ღ სომესთ-
მეობებით, სწორეთ სხარსეთიდან ინგლისში გატანილ და მო-
ყენილ ის ცნობები გახდა მის საფუძვლად, რომ საფრანგე-
თის გამოჩენილ მწერლებთ შორის მონტესკიემაც მიაქცია ყურა-

დღება ქართველთ, და მან ერთს თავის თხზულებაში საქართვე-
ლო და ქართველი მეფეც მოახსენა. თუმცა არა ვატივ სიღების
მხრით, მაგრამ ჩვენ მანც ვასხსელებთ, როგორც მაგალითის.
კარად გვიცნობდა ვოლტურიც, ამას და ეკატერინე იმპერატ-
რიცას ერთმანეთში მიწერ-მოწერაც ჰქონდათ, რომელ წერი-
ლებშიაც ხან-და-ხან ერკვეუ მეუფას, თეიმურაზ მე-II-ეს და საქ-
ართველოსაც მოახსენებენ. თეიმურაზ მეუფის და ერკვეუს ცნო-
ბები ვოლონელთაც კარგად იცოდნენ; ამ ცნობის მეორებით ვო-
ლონეთ 1769 წლებში, საქართველოში კიდევ გამოგზავნეს
რამდენიმე მოძღვარ მამები. ესენი მოვიდნენ თბილისში და წარ-
სდგნენ მეფე ერკვეუს წინაშე. მეფე ერკვეულმ ესენი ვატივით
შიიღო. ვოლონელთ მოძღვრებს ექიმობაც სცოდნოდნათ, მიტ-
ომ მათ ერკვეულ მეფემ თითო მოძღვარს წელიწადში 300 მან.
დაუნიშნა. სახლი და სახლის მედარეკენი, დიდი მთარეკლობა
აღმოუჩინა. მოძღვრები დამკვიდრდნენ რომის მოძღვრებთან
და დაიწეს ექიმობა, მაშინ თბილისში მთელი გუნდი არსე-
ბობდა ვატრების. ვოლონელებმა მალე ისწავლეს ქართული ენა
და თბილისში გახსნეს სასწავლებელი, სადაც ქართველთ შვი-
ლებს ექიმობასაც ასწავლიდნენ. ამ სკოლაში ნასწავლთ ექიმებმა
ჩვენ დრომდისაც მოაღწიეს, მოხუცებაში მეოფნი, რომელთაც,
ბევრი რამ ამბები იცოდნენ ამ მოძღვართ მამების შესახებ.

ზრუსიის გარდა ფრიდრიხ მეორეს, რომელსაც მეფე
ერკვეუსთან მიწერ-მოწერაც ჰქონდა და საქართველოს და ქარ-
თველებსაც დიდად აქებდა, გმირების ჭკეუნად სთელიდა საქარ-
თველოს ერკვეუსთან მიწერილ წერილებში. ერკვეუს დროს-
ვე მოვიდა საქართველოში საფრანგეთის სამხედრო მოსამსა-
ხურე ზინთა ექსპედიცია, რომელნიც იალბუზის მხრით შემო-
ვიდნენ საქართველოში და იმგზავრეს 1781 წ. ამათ მრავალი
ცნობები დასწერეს საქართველოს ერის, სამეფო და საზღვრე-
ბის შესახებ, ამ ექსპედიციის შესახებ ბუტკოვსაც ხომ აქვს
ცნობები. საქართველოში ყოფილა კიდევ მსწავლელი მოგზაური,
ზრუსიელი, იოსებ იაკოვლევიჩი, რომელსაც ბევრი რამ ცნო-

ბები დაუწერია საქართველს შესახებ.

თეიმურაზ მეფემ 1750 წლებში, თბილისში, პატრები სდევნა, ეს დევნა ეკროპის სახელმწიფოებშიაც განისმა, რომ ქართველ მეფე საქართველოში კათოლიკებს სდევნის და ეკგლე-სიებს ანთმეკსო, მაგრამ ეს დროებითი იყო და მოგზაურთა დიცხვი-ვი არ შემცირდა საქართველოში, ამის შემდეგ უფროს შირად იწყეს მისკლა მოსკლა და ნამეტურ მეფე ერეკლეს დროს, ერეკლე მათ დიდს პატრის სტემდა და დახმარებასაც აძლევდა. ეკროპიდან მოსულთ სტუმართ მსწავლულთ მოგზაურებს მეფე ყოველთვის სიამოვნებით ისტუმრებდა და სამეფოს დაბაზში მეკლისს უმართავდა. მთარგმნელებათ მეფეს ყოველთვის პატრები ახლდნენ, ეკროპის მოგზაურთ და საქართველოში მეოფე ქართველ პატრებთაგან მეფე ერეკლე ისე გამსწავდა, რომ 1782 წ. პირობის დარღვევის შემდეგ ეკროპში გაგზავნა ერთი პატრი, დომინიკიანელების რძდენის, დიდად პატრი-ტემული ქართველთაგან და კარგად მცოდნე ქართულის ენის. ამ პატრს წერილი გაატანა რომის იმპერატორ ისებს მეორესთან, წერილით მეფე იმპერატორს დახმარებას სთხოვდა, ოსმალებმა ნახევარ საქართველო დაიჭირეს, ქრისტიანები გაათათრესო, ამას დაამტკიცებენ თვით თქვენი მოძღვარ მამები, რომლის ერთ მათგანი თქვენის უმაღლესობის წინაშე გამოგზავნეთო, თქვენ თუ დახმარებას მოგვცემთ, მაშინ ჩვენ ოსმალებზედ გავიძარჯვებთ, წანთმეულს ადგილებს დავიბრუნებთ და მის შემდეგ თუ ისურვებთ, ჩვენ მზათა ვართ, რომ რომის ეკგლესიასაც შეუერთდეთო.

ეს წერილი დაწერილი იყო ფრანგულად თვით პატრი ანტონისაგან, მაგრამ საუბედუროდ ამ პატრმა იმპერატორამდის ვერ მიაღწია, ზღვაზედ მგზავრობისაგან დაღალული სტამბოლში ავით გახდა და გარდაიცვალა უცებ. ამავე წელიწადს ეს ამავე სტამბოლის პატრებმა მეფე ერეკლეს აუწყეს. მეფეს ძრიელ ეწყინა. ამავე წლის 18 დეკემბერს, მეორე წერილი გაუგზავნა და ეს წერილი გაატანა პატრს მავროს, ამ წერილშიაც

იმასვე სთხოვდა იმპერატორს მეფე, რასაც პირველ წერილით ეკვდრებოდა. ამ პატრის გამგზავრების შემდეგ, საქართველოში მოვიდა პატრი პოლიქარტო მანთოელი, რომელმაც მეფე ერეკლეს რაღაც პასუხის წერილები მოუტანა, პოლიქარტო მანთოელი ქართული ენის და საქართველოს ისტორიის მცოდნე ყოფილა, მას დაუვლანა მთელი საქართველო, მეტი რამდენაგან პერსიულ საქართველოს ადგილები, ხალხი და ეკლესიებიც აღუწერია, ეს აღწერა იმავე საუკუნეში დაუსტამბავთ რამში. ამ მოძღვრის მხნეობით და მათისავე ორდენის ძმობითა წასაღისებით, წარსულის საუკუნის დამღვკს, საქართველოში მოვიდა პატრი ბასილიო მანთოელი, რომელმაც გაიწინა საქართველო, დიდი ყურადღება მიახურა რსმალთაგან პერსიულ ქართველ ხალხს და საქართველოს, უკანასკნელ ეს გადასახლდა ახალციხეში და იქიდან მოგზავრებდა მთელს სამცხე-საათაბაგოს მთა ბარში და სწერდა ქართველთა ეკლესიების ცნობებს და ქართველთა გათათრების ისტორიას. წერილების უმეტეს რამში გზავნიდა. ეს მოძღვარი ამ საუკუნის პირველ წლებში გამგზავრა რსმალის გზით ეგრეთში და თან ძრეულ ბეჭედი ცნობებიც წაიღო საქართველოს შესახებ, ვკონებ ამან წაიღო სოლომონ მეფის წერილები, პატრი ნიკოლისაგან დაწერილები.

მეფე ერეკლე პატრების დიდი მომხრე იყო, რომის ეკლესიის ერთგულიც ყოფილა, პატრებს პატრის სტემდა მიტომ, რადგან იგინი ღირსნი იყვნენ პატრის ცემის. მაინც ერეკლე მხედარი ვატი იყო, ამის წინაშე ქრისტიანი ერი ეკლესიას ეკონი იყვნენ, ვინც უნდა ყოფილიყო, მართლმადიდებელი, კათოლიკე, გრიგორიანი და სხვები, სულ ერთი იყო, ეს ეკლესია სჯულს პატრის სტემდა, მაჰმადიანებს კი ვერ ემორჩილებოდა, ეკლესია ეკლესიას ერთნაირად უმხრდა და პატრის სტემდა. ეკლესია ქრისტიანები ებრძლებოდა და ნამეტურ სომხები, რომლებსაც დიდს მფარველობას უწევდა, გახრებულ სომხეთიდან გადმობრუნდა საქართველოში ხალხი და მათ აქ სახლებდა.

ზოგს ეკვლესიებიც მიუბოძა და აჩუქა, მკვლავთებრ წმიდა გიორგის ტაძარი, ბეთლემის ტაძარი. ამიტომ უფრო ესვივნენ ამას გარს ვატრები, ვატრებიც მის დიდი ვატრივის მცემლები იყვნენ. მეფე ერეკლემ რომ ანგლისთან დაიწყო მიწერ-მოწერა, კაცების გზავნა და სსკანი, ეს ამბები ვატრებმა მალე შეიტყეს, მათ ცოტა ეწეინათ, მალე რომის ტახტს აცნობეს და ზოგიერთს კათალიკეთ სასულმწიფოებს, მასშინ აქ მალე მოვიდნენ ვატრი ფილიპე, ვატრთ ნიკოლა, ანდრია, და სსკები რომლებიც მეფე ერეკლეს შემოესვივნენ გარს, ამ მეფესედა დადს გაკლენასაც ასდენდნენ, ესენი სამეფო საქმეებშიაც კიდებდნენ მონაწილეობას და სწერდნენ დიპლომატიურს წერილებს ქართველთ მეფის სახელით და აქა-იქ უცხო სასულმწიფოებში გზავნიდნენ.

მეფე ერეკლეი დიდად შეიყვარა ვატრი ნიკოლა, ფილიპე და ანდრია, ესენიც დიდათ სცემდნენ მას ვატრის და თან თვალურს ადებებდნენ მეფის მოქმედებას, ამასობაში მოვიდა 1795 წ. ხანა, საქართველოში შემოვიდა დაუძინებელი მტერთ ადა მკვლად-ხანი, მან ქართველნი სასტიკათ დაუძღურა, ამ შემთხვევამ ვატრების საქმეც შეაფერსა და დაქსაქსა, ქვეყნის უბედურების შემდეგ აღარც მეფემ იცოცხლა. 1798 წ. გარდაიცვალა ამის შემდგომ გამეფდა გიორგი მეფე, მეფე გიორგის თუმცხარ უყვარდა რომის ეკვლესიას და ვატრებსაც არ თანაუგრძობდა, მაგრამ მათ ვატრის სცემდა მიტომ, რადგანაც იგინი იყვნენ განკითხვებულ ექიმ-მოძღვარნი, წამლების მეტებელები გლასკოთ მწე, მქადაგებელები, შემბრალენი და ბერის ღირსებით სავსე. ამიტომ ვატრივის გარდა უფუფას და ჯამაგირბსაც აძლეკდა, დასმარების გარდა უფლებაც დიდი ჰქონდათ ეს რეგულაც წინათ იყო საქართველოში, ვატრებმა მეფე ერეკლეს გარდაცვალება მალე აცნობეს რომის ვაჰს, გიორგის გამეფებაც აუწყეს, ამის თვისება და სასიათებიც, ნამეტურ რომის ეკვლესიისადმი. ვაჰამ მალე რომიდან ვატრები გამოგზავნა და მათ შორის აბატი ლამბიანე ანკოლელი, რომე-

ლიც მოვიდა საქართველოში, წარსდგა მეფე გიორგის წინაშე და გადასცა პაპის სამძიმარი მეფის გარდაცვალების გამო და მასთანვე ახალი მეფის აღცვა-გურთხევა, ანუ ბუღლა. მეფე გიორგიმ დიდის პატივით მიიღო დაიწიანე ანკოლელი. აგო პატივი და ჯამაგირად წელიწადში 400 მ. დაუნიშნა, პატრის ნიკოლას დახმარებით ამ პატრმა ქართული ენა ერთობ მადლე შეისწავლა.

მსგავსად მეფე ერეკლესი, პატრები მეფე გიორგისა ცდიდნენ ესიყვარულებოდნენ, ესენი მოუთხრობდნენ მეფეს ეკოლმის სასულემწიფოთა ამბებს, მათს მხნეობას, განკითარებას და ძლიერებას, მეფე ყოველთვის პატივით ისმენდა მათს საუბარს. მეფის უპირველეს ქებებთანაც ესენი იყვნენ; მეფე თითქმის ამით ხელში მიიტკვალა, ამით მადლე ცნობა გაგზავნეს რომშიც საფრანგეთში. მეფე გიორგიზედ ამით ისეთი დიდი გაკლენა ჰქონდათ, რომ ესენი მეფის ბეგრს საიდუმლო თათბირშიაც კი იღებდნენ მონაწილეობას და სჯიდნენ ქვეყნის სასარგებლოთ, ნამეტურ პატრი ნიკოლა, რომელიც დროთა და შემთხვევათაგან მოსულს გარემოებას კერ შეურიგდა და უგახსნა იმერეთში გადაკარდა, სოლომონ მეორეს შეეკედლა, სოლომონმა დიდის სიამოვნებით მიიღო და პატივი აგო, იმერეთში ეს შეუკავშირდა სოლომონ ლეონიძის დასის, ამით მკაცრად იწყეს ძმებმედება, მაგრამ კელაჩა თერს აწყობდნენ, რადგანაც მამაკვდავს იმერეთს სიკვდილი კარს ედგა, მოახლოებული იყო და ამ საქმეს ზურაბ წერეთელიც კარს თუკლიდა. სამეფო საქმეები აირია, მეფეს დადიანი და გურიელი გადუღებნენ, მაგრამ მეფე არ შეშინდა. პატრმა აუწყა: არ შეშინდე, თორემ ეკენი თავს გაკლენო ამ დროს დადიანი აგათ იყო, ექიმად პატრი მიიხმეს, პატრი წვიდა და წამლობა დაუწყო დადიანს. დადიანს ღალატი შენიშნა, ამიტომ მისცა საწამლაკი და მოკლა. მეფეს აუწყა: ახლა გურიელს მიუსიე ჯარი და დაამუსლე, თორემ საქმე ცუდათ არისო ამ შემთხვევების გამო დიდი არეუ-დარევა მოსდა და მიწერ-მოწარა გაიძარცო. საქმე

სე მოიმატა, რომ ვატრებმა იმერეთში დეპუტაცია შეადგა ინეს, სულთმან მეფემ ესენი ეკრძაში გაგზავნა ნახალეონ იმპერატორის წინაშე და შეუთვალა, რომ საქართველო ეკრძას სელიდამ ეცლება, დეპუტაციაში ვატრი ნიკოლოც ერია, ამანვე დასწერა უკვლავური ფრანგულად. ბერს ეცადნან ესენი, ოთხსაგ-გუთხივ სწერდნენ წერილებს და საქმის გათარებას ატყუბინებდნენ, მაგრამ კრათვერი გააწყეს. ყოველივე ამოდ დაშთა და იქმნა იგი, რომ „ბარბანი დაპკრეს და საქართველო იმარხებოა“, მე, არ მგონია, რომ ესე გასმეს სწუენადა მწარედ ქართველთა მდგომარეობის შესახებ, როგორც ლეონიძეს, ვატრს ნიკოლას და სამდენთამეც სხვებს.

ქართველნი ისე დაუახლოვდნენ ეკრძაველთ, რომ 1740 წლებიდან შეუღლებული 1770 წლებამდის, საქართველოდამ ქართველნი ეკრძაში სავაჭროთ და სხვა საქმეების გამო წელიწადში ათობით მიდიოდნენ, ბერს მოსწონდათ ეკრძას მშვიდობიანი ცხოვრება, ამიტომ ესენი სამუდამოდ სახლდებოდნენ, ბერნი აღარ ბრუნდებოდნენ საქართველოში, ბერთ აქ ცოლ-შვილებიც-ვი დაჩნათ და აღარ მოკიდნენ. ამ საქმეების ცნობები მეფე ერეკლეძაც შეიტყო. ამან დაიწყო წინააღმდეგი ზომების ქება და უგანასვენელ დაადგინა: ეკრძაში თუ ვინმე საქართველოს კაცი წავა, იმას საქართველოში ცოლ-შვილი უნდა ჰყვანდესო; აქ უნდა დაჩნეს მის ცოლ-შვილიო, კისაც ცოლ-შვილი არა ჰყავს, იმან ჯერ ცოლი შეირთოს, შვილები მიეცეს და მერე წავიდეს ეკრძაშიო, უამისოთ ნებას არ მივსცემთო. მეფემ ეს მიტომ მოახერხა, რადგანაც შენიშნეს, რომ ეკრძაში უმეტესად სახლდებოდნენ უცოლ-შვილო ქართველნი და აღარ ბრუნდებოდნენ, თორემ ცოლ-შვილებში ეს ისე ხშირი არ იყო. აზიას ქალაქებში ვი უკვლას აძლევდნენ ნებას რომ წასულიყვნენ რამე საქმეებისათვის, ვინც ცოლიანი და ვინც უცოლო. ამ ამბებს ყურადღება მიაქცია საქართველოში მყოფმა რუსის პოლკოვნიკმა, რომელიც იმ დროს თბილისში სცხაკრობდა, მან რუსის მთავრობას წერილი მისწერა, რომ ერეკლე

მეფის ბრძანებით ეკრძაში აწავის გაუშვებენ საქართველოდამ, თუ იმას ცალ-შვილი არ ჰყავსო, აწიის ქვეყნებში წასასვლელადთა კი ყველას აძლევენ ნებსაო.

ყველასთვის ცხადი საქმეა და გონი დამტკიცება არ უნდა, რომ ეკრძის მცხოვრებთაგანნი ხშირად მოგზაურობდნენ სხარსეთში, მათ მოგზაობა პირდაპირ საქართველოდ უხდებოდათ, შავი ზღვით ჟერ ბათუმში მოდიოდნენ, მერე იქიდან ახალციხის გზით თბილისში ჩამოდიოდნენ და თბილისიდან სხარსეთს მიემართებოდნენ. 1770 წ. შემდეგ ბათუმში ძრიელ ხშირად იწეეს მოსვლა ინგლისელთა. ამათ პირველ გზისკე გურია და მის მიდამოები გაიციეს, სადაც ქართველები სცხოვრებდნენ. 1785 წ. ბათუმში მთელი ექსპედიცია მოვიდა ინგლისელთა სამხედრო კაცების და ნავოსნების, ამათ ბათუმის მიდამოები კარგად გაიციეს, გაიციეს აგრეთვე გურია, გურულები, მეგრელები და ის სავაჭრო ნივთები რაც კი რამ შეეძლოთ შეემინათ და თან წაეღათ, ან აქ რას გაასაღებდნენ. ამ პირებმა მთელი გურია დაიარეს, გურელებმა პატივით მიიღეს, სოლომონ მეფემ მოიწინავე კაცები გაგზავნა ინგლისელებთანა, ესენი სთხოვდნენ მათ, რომ ჩვენ ქრისტიანება კართ, რსმაღლთაგან შეწუხებულნი, რსმაღნი ხშირად ეცემიან ჩვენ ქვეყანას, ტყუეებს გვტაცებენ, ტრავნიზონში და სტამბოლში მიჰყავთ, იქ თათრებსედ ჰყიდიან და მერე ათათრებენ, კითხვით დახმარებას, რომ იქმნება ინგლისის მთავრობა დაგვეხმაროს, რეგორც ქრისტიან შეწუხებულს ხალხს, და მათ ბრძანება მოსცენ, რომ ჭურდულად ხალხის ტაცობას თავი დაანებონო, იმერეთის მეფის დეპუტაციების და გურულების რჩევა ინგლისელთა დიდათ მოეწონათ, ნამეტურ ქრისტიანობის მხრივ საუბარის გამო, რადგანაც მოგზაურებში ზოგნი მღვთის მეტყველ მოძღვარ-პასტორნიც რეულან, რომელთაც საქართველოს ერის საწმუნოების საქმეები რომის ლათინთ მოძღვართ ცნობებიდამაც სცოდნიათ. ესენი იმ მიზეზით მოვიდნენ აქ, რომ ეგები უფრო კარგად გაეცნათ საქართველო და ქართველ-

ხალხი, იქნება შემდეგ მათი მქადაგებლებიც შემოსულიყვნენ ღთვანთ საწმინდობაც განეგრძოთ საქართველოში, ნამეტურ გუროსში. ინგლისელთ იცოდნენ ფრანგული, ბერძნული და თათრული ენები, გურიელებს თათრულად და ბერძნულად ესაუბრებოდნენ. სწორეთ ასევე სთხოვდნენ იმენსი რუსეთს, რომ ახალციხეში რუსის კონსოლი დასვით და ამ კონსოლის მეშვეობით დახმარება მოგეტყოს, რომ ჩვენს ტყვეებს არ იტაცებდნენ რსილენი და არ ჰყიდნენო. ამის გამომ რუსეთიდან რუსებიც მოვიდნენ და დაათვალიერეს შავი ზღვის ნაპირები.

ინგლისელთ კვლავი შემდეგ და შემდეგ უფრო განშირდა ბათუმისაკენ, ესენი გუროსშიც სშირად შემოდოდნენ. 1790 წ. ინგლისთა მოკვარების მთელი დასი მოვიდა ბათუმში, მერე გუროსში გადმოვიდნენ, აქ დავით გურიელმა ისტუმრას, მასპინძლობა გაუწიეს, ხალხს ბევრი რამ საჩუქრები დაურთიგეს, გუროსში ბევრი ნივთები ივაჭრეს და წავიდნენ, ინგლისელნი აიძულებდნენ გურულებს, რომ თავი მაგრა შეინახეთ, რსმალთ არ დამოწმებოდეთ, არ გათათრდეთ, ანგლიდან მიწერდოწერა არის გამართული საქართველოს შესახებ. სპარსებთან და რსმალებთან, რომ სქრისტიანეობის შეწუხებას თავი განებონო, 1795 წ. ინგლისელთ გუროსში, ბათუმში, ტრავნიზონში და სტამბოლში ძრავ ბევრი გურული გოგო-ბიჭები უყიდნიათ და ინგლისში წაუყვანიათ, ესენი სამუდამოთ იქ დარჩენილან. 1798 წლებში დავით ჩუეულებად, რომ გუროსში რსმალებს ვარდა ინგლისელნიც უიდულობდნენ უხვად გურულ გოგო-ბიჭებს და ინგლისში მიჰყვანდათ. ერთი მეგობრის გურულის ძმა ასევე იქმნა გაყიდული ნაკადისისგან ინგლისელებზედ 1820 წ. და ამავე პირის მეორე ძმა ვი რუსის აფიცრებმა იყიდეს და მით გადაიწერეს პირი ანგლიაში წასვლას. 1840 წ. ერთი გურული ანგლიაში იყო თავის ძმასთან და მან სთქვა, რომ ღონდონში ძრავ ბევრი გურულები ვნახე მეო, ზოგნი მუხატონეთაგან დასყიდულნი, ზოგნი ძალად გაქცეულნი გურუიდანო, ყველა ისინი იქ ხელახლები არიან და ვარგად სცხოვ-

რობდნენ. იქ ზოგი მეწაღეს, ზოგი მკერვალი, ემქედე და სხვანი. იქ დაცოლშვილებულან, ანგლიური ენა ყველას მშვი-
ნივრად შეუსწავლიათ.

ასევე ხშირად ყიდულბდნენ გურულებს ხემენცები, 1795 წლიდან 1820 წლებამდის ნემენცებსაც ბევრი გურული გოგო-
ბიჭები უყიდნიათ და გერმანიაში წაუყვანიათ, იქ ყველანი ლიუ-
ტერის სჯულს შეერთებანს, სხვა-და-სხვა სელოები შეუსწა-
ვლიათ და დასახლებულან, ბევრნი მათში გამდიდრებულა კიდევ,
სხვათა შორის, განმენცებულს გურულს ახსაბაძეს, სელობით
მეწაღეს, ბერლისის ერთს კარგს ქუჩაზედ თავის სელობის მა-
ღაზის აქვს; საკუთარი სახლები და შეძლება. ამას გარდა
იქ სხვებიც ბევრი ყოფილან შეძლებულ გურულებთაგანი, რომ-
ელნიც 1840 წ. სრულიად განმეცებულან. ყველამ კარგად
თქვას, რომ XVIII საუკუნეში, ოსმალეთი საკსე იყო ქართვე-
ლებით, ესენი ზოგნი ტაციაობით იყვნენ წაყვანილნი და ზო-
გნი მებატონეთაგან დაყიდულნი, მაგალითათ მარტო გურიიდან
ყოველ წლიც 200 ზიჭი და გიგო გაჭყვანდეთ ოსმალეთში
დასაყიდათ, და 100 კიდევ საჩუქრად მიჭყვანდათ სულთნის
და მისიონ დიდის კეზირებისთვის. ყველა ამ ზიჩებს იქ ძალად
ათათრებდნენ, ბევრნი გაათათრებულნი თავის ბედს სწუეკლიდნენ,
თათრობა სძულდათ, ესენი ოსმალადამ ჩუმათ ევროპის სა-
ხელმწიფოებში მიწობდნენ. ნამეტურ ავსტრიაში, გერმანიაში
და გაათათრებულნი იქ ხელმეორად ვათელივის, ან ლიუტერის
სარწმუნოებას უერთდებოდნენ, რადგანაც მათ ოსმალნი
ჭირვით სძულდათ, გურულების ასეთი გაქცევა-გამოქცევა ოსმა-
ლეთიდან ავსტრიაში და გერმანიაში სულ სჯულის გამო სდე-
ბოდა; რადგანაც მრავალ გურულებს დიდი ზიზღი ჭქანდათ
ოსმალების, მათ ძალად ათათრებდნენ, შინისკენ კი ესე-
ნი კერ ბედავდნენ წამოესკვას; რადგანაც ერთის მხრეთ ოსმა-
ლების უშინოდათ, კიდრე საზღვარს მივალწკეთ ოსმალები და-
ტვიტენენ, მეორე კიდევ მათგანს ბევრს სძულდა თავისი
მხრე და ხალხი, რადგანაც მათ აქ მებატონენი ჭყიდნენ ცხვრე-

ბით ოსმალეზედ, ასეთი ქვეყანაში აბა ოგოზ მორიდოდნენ. ბეკნი კი მოსულან აქ დროებით მხლელ მატომ, რომ თავიანთ მტარკალთ მებატონეთ ჟაკრი ამოყარათ, ოგოზ გურული მუშირ ფაშა და ქერიმ ფაშები მორიდნენ 1855 წლებში და თავიანთ გამსუიდავი გურული მებატონე აზნაურები აცხვიინეს.

ეროპის სახელმწიფოთა ცნობა და პატრიარქის ქართველში ოცნა აღორძინდა, იგი აღორძინდა სავაძისის პატრიარქის მხარეებით და სიყვარულით. ასეთ სიყვარულის აღორძინების მიზეზებათ რასაკვირველია თვით ეროპიელნიც ხდებოდნენ და ყველაზედ უფრო ლათინთ მოძღვარნი, რომელთაც საქართველს ერისთვის დიდად შესტავოდათ გული, ნამატურ მასზედ, რომ ეს საქრისტიანო მხარე საშუალ მაჭმადიანთ შორის მომწიფდელიყო, ქრისტიანობის გულისთვის ბეკნიანის მწუხარებას იტანდა, ყოველთვის სანთელივით ენთო და ქრისტესთვის დნებოდა. ლათინთ მოძღვარნი ქართველებს აწამცთუ მარტო საქართველში აქვედნენ ყურადღებას, აწამედ სავაძის ერს გაკეო ოსმალ სავაძისთანაც მეოთ ქართველთაცა და მათ მდგომარეობის შესახებ რომში ვრცელს მოხსენებას გზავნიდნენ. ესენი მეტად დიდს ყურადღებას აზერობდნენ სავაძისეთში მეოთ ქართველთა ტანჯვას და მწუხარებას სჯულის გულისთვის, მწუხარებით უმზეკენ ქეთევან დედოფლის წამებას და მაჭმადისაგან გადასახლებულ ქართველთ მდგომარეობას, მრავალთ დანძარებასაც აძლევენ, ნამატურ სავაძისეთში ყოფილ და პერობილ ბატონიშვილებს და ზოგთ ურანგულ ენასაც ასწიკლიდნენ. სავაძისეთში პერობილთ ბატონიშვილებს ყოველთვის საწმინდოებით ათათრებდნენ, ასეთ გათათრებულეზზედ ხსენებულნი მოძღვარნი დიდს გავლენას ახდენდნენ და ბოლოს მათ კათოლიკობას უერთებდნენ, ბეკს ქართველ მუსულმანს განუცხადებია თავის სიკვდილის დროს, რომ მე კათოლიკის საწმინდოებას ვეკუთნიო, რაც აკვირვებდა სავაძისთ. ამ მოძღვართ მოხებით მაგრობდა ქეთევან დედოფალი, ამ მოძღვართ მოხებითვე გადაიჩინეს თავი ქეთევან დედოფლის

თანხლებულებსა და მკმადაინობის მაგიერ კათოლიკობას შეუკრთდნენ.

სპარსეთში მყოფ ვახტანგ მეფეს ზატრებმა დიდი დახმარება მისცეს; ესენი ამხნეობდნენ მას საქართველას არსებობის საქმეებზედ, მათ ჩაუხერგეს ის აზრები, რომ ვახტანგს იმ დროის საფრანგეთის ხელმწიფის ლუდოვიკ მეთათსმეტესთვის მიემართნა და საქართველას შესახებ დახმარება ეთხოვნა. ამათ დიდი დარბევა, დიდი იმედი მისცეს ვახტანგ მეფეს და საბა ორბელიანს. ვახტანგ მეფე დროებით სპარსეთში იყო დაკავებული, მისი დაბრუნება საქართველოში შეუძლებელი გახდა. მიტომ ლათინთ მოძღვართ თათბირი ჰქმნეს ვახტანგ მეფესთან. თათბირის დროს ვახტანგ მეფეს აუწყეს საფრანგეთის სახელმწიფოს ვითარება და მასთანვე უჩიეს, რომ საფრანგეთში ვინმე კაცები გაგზავნა და მოუარველობა ეთხოვნა. ამისთვის ვახტანგ მეფეს გეგმაც შეუდგინეს, რომ საქართველო საფრანგეთს ამ გეგმის შირობებით შეუკავშირდესო. საფრანგეთში გასაგზავნათ ამდარჩიეს საბა ორბელიანი, რადგანაც საბა სპარსეთში იმყოფებოდა, იქ შინიერად ფრანგული ენაც შეესწავლა, როგორც გულშემოტყვიანი შირი, მასთანვე განვითარებული და მართალი ბერი, ზატრებმა ვახტანგ მეფეს ამ შირის გაგზავნა უჩიეს საფრანგეთში, ვახტანგმა შეიწყნარა მოძღვართ ჩივეს და საბა ორბელიანი მალე დაბრუნდება სპარსეთიდან საქართველოში, თან წამოიღო ვახტანგ მეფის წერილები და შირობები საფრანგეთის ხელმწიფის წინაშე წასაღებად და მისართმევად; საბას სპარსეთში მყოფთ ლათინთ მოძღვართაც გამოატანეს წერილები თბილისის კათოლიკეების მოძღვართ ანატოან და ზოგიც რომში წასაღებად და მისართმევათ მათს უძღლესს სამღვდელთ შირობთან.

საბა ორბელიანი მალე მოვიდა თბილისში, ნახა ლათინთ მოძღვარნი, მათგან მიიღო კრული დარბევა და მალე წასვლის საქმეს შეუდგა. 1712 წელს უკვე გაემგზავრა საფრანგეთში, ქართლიდან მან გზათ იმერეთზედ გაიარა, გელათში,

მივიდა, რადგანაც გულისხმობდა ვასტანგ ორბელიანი, ძმა საბა ორბელიანისა, კაცი მწიგნობარი, რომელსაც ირანგობა დასწამეს და ქართველთა იმერეთში განსაძეგეს; საბა ორბელიანმა თავის ძმა ვასტანგ ორბელიანი და რამდენიმე სხვა პარსი თან გაიყოლა და შავი ზღვით გაემგზავრა კონსტანტინეპოლს. აქედამ ევროპაში გაჰყვა საქართველოში მეფეს და მოგზაურს რიშარს, რომელმაც დიდი ღვაწლი და დახმარება აღმოუჩინა საბა ორბელიანს და მის დასს. 1713 წლის ბოლოს ესენი მისულან რუმში, იქ მათ უნასაკით რუმის უმაღლესნი სამღვდლო პირნი, სამღვდლოთაგან მათ დიდი პატივი და თანაგრძნობა მიუღიათ, რამდენიმე ხნის შემდეგ სან-ბაზილის მონასტერში საბა ორბელიანმა და მისმა ძმამ ვასტანგ ორბელიანმა კათოლიკის სარწმუნოება მიიღეს და კათოლიკის ბერად აღიკვეცნენ. 1714 წლის დამდეგ საბა ორბელიანი მოძღვარს რიშარს პარსულში გაჰყვა, მალე წარსდგა ლიუდოვიკ მეტოქს-მეტეს წინაშე, საქართველოს შესახებ მოეხიბა მუსულმანად, თაყვანი სცა და შემდეგ მიაჩთვა ვასტანგის მიერ გატანებული წერილები და პირობანი. კოროლმა ეკლესიური სიამოვნებით მიიღო; საბა რამდენჯერმე წარსდგა კოროლის წინაშე და გულმოდურაობით სთხოვდა დახმარებას. კოროლმა აღუთქვა ყოველივე, ვასტანგის თხოვნას შეკასრულებო, ნამეტურ საბას არწმუნებდა საქართველოს თანამგრძნობელი საფრანგეთის მინისტერი პონშანტერნი და ამედებდა საბას, რომ ლუდოვიკი ეკლესიურად დასრულებსო.

დაიმედებული საბა ორბელიანი მალე ისევ რუმში დაბრუნდა, რუმში კვლავ იხილა პაპა და სოკიერთ უმაღლეს სამღვდლო პირნი, მათ წყალობა მისცეს, მასთან აღუთქვეს მუდმივ დახმარების აღმოჩენა და მოწოდებობა. საბა აქედამაც მალე წამოვიდა საქართველოში, მას თან გამოაყოლეს თორმეტი ლათინთ მქადაგებელი. ესენი საბა ორბელიანს საქართველოში უნდა მოეყვანა, საბა ორბელიანის ძმა კი დაწინაურდა რუმში და საქართველოში აღარ დაბრუნდა, ეს იქ გარდაიცვალა

1730 წ. ამან იქ ლათინური და ფრანგული ენები შეისწავლას და უკანასკნელ ლათინურის ენიდამ ქართულს ენაზედ სთარგმნას წიგნი: „მხურვალეობა სარწმუნოებისათვის“. საბა ორბელიანი 1715 წელს, სექტემბრის 30, მოკიდა სტამბოლში, იქ ეს დაწესა ერთს წელწადს, იმყოფებოდა სტამბოლში მეოთხის საფრანგეთის ელჩის დე-ზალერის მოვარეკლობის ქვეშ. სტამბოლში მეოთხე საბა ორბელიანი ლიუდოვიკ კოჩოლის ცნობებს უცდიდა; აქედამ რამდენჯერმე მან მინისტრს პონშარტრენს თხოვნის წერილებიც გაუგზავნა, მაგრამ პასუხი და დაპირების პირობები ერთობ გვიანდებოდა, რადგანაც მასშინდელი საფრანგეთის შინაური გაჩემობა ნებას არ აძლევდა კოჩოლს და მის ახლო მდგომთ პირთ, რომ მათ საქართველოსათვის უურადალბა მიეპურათ და დახმარება აღმოეჩინათ.

საქართველოს მდგომარეობა მეტად გამწვავდა; ასეთი სამწუხარო მხკედრი ქართველს გულის უწყლავდა, საბა სტამბოლში აღარ დადგა და მალე წამოვიდა საქართველოში; თან წამოიყვანა ის თორმეტი მისიონერები, რომლებიც მას რომიდად გამოაყოფეს. საბა ორბელიანი წამოსვლისას დიდათ ეკედრს სტამბოლში მეოთხე საფრანგეთის ელჩს, რომ მას უურადალბა მიექცია საქართველოს მწარე მდგომარეობისათვის და ხანდისხან კოჩოლის და მინისტრისათვის წერილები გაუგზავნა პასუხების მოსავითხავათ. საბა ორბელიანი მოვიდა საქართველოში, მაგრამ საქმის შესრულებისა კი ეკრათერი შეიტყო, გზაში ბეკრი რომ ნახა, ბეკრი საკვირველება, ბეკრი საოცარი სახილველნი, ეს უფრო აწუხებდა მას, როცა წარმოადგენდა საქართველოს მდგომარეობას და რა ქართველთ ყოფა-ცხოვრებას ეკრათერი ელჩისას შეუდარებდა. ვახტანგ მეფე და საბა ორბელიანი აი რას ეკდრებოდნენ და ავალბდნენ საქართველოს შესახებ, თუ ლიუდოვიკ კოჩოლი, და რომის პაპი ისურვებდნენ ქართველთ მოვარეკლობას.

1) საფრანგეთის ხელმწიფემ უნდა წერილები მისწეროს სპარსეთის ყეინს, რომ ვახტანგ მეფე განთავისუფლდეს ად

საქართველოში დაბრუნდეს; ასევე უნდა ეუწყეთ მათ, რომ საქართველოზედ ქუჩდულათ გალაშქრებას თავი დაანებონ, ტყვის მოტაცვას, ამათ დაყიდვას, გათათრებას, ხალხის შეწუხებას და ცარცვას; უნდა ეუწყეთ მათ რომ არას დრღესად გაბედონ საქართველოში შეივას და კრის დაუგათხავად და შეუტყობრად თავდასხმა და რძი, რძის ამბები ყოველთვის წინათვე უნდა იქმნას შეტყობილი რძივეს მხრისაგან. სპარსეთში უნდა გაანთავისუფლდეს ყველა ტყვეები ქართველების და ბევრს გათათრებულს ქართველთაც უნდა ნება მიეცეთ, რომ იგინი ქრისტიანობაზედ გადავიდნენ ისევე, ასეთივე პირობები უნდა გინობოს რძიდაც. ამ სასელმწიფოებთა და საქართველოს მოკრის უნდა დაარსდეს წესიერი მესობლური განწყობილება.

2) საფრანგეთის ხელმწიფე საქართველოში გზავნის თავის სამხედრო კაცებს და ელჩს, გზავნის აგრეთვე რამდენსამე მცოდნეთ და მსწავლულთ კაცებს, რომ ამათ საქართველოში ეკრძაიული სწავლა შემოიტანონ და ქართველთ ასწავლონ, თუ რგორ რა უნდა აკეთონ, რაფერ უნდა მართონ ქვეყნის საქმე, გის რგორ მიმართონ.

3) საფრანგეთის კატრები წასაღისდნენ და მიეცესთ მათ ძალა და ნება, რომ სტამბოლით საქართველოში შემოვიდნენ, კატრობა დაიწონ და მით გაანდონ საქართველოში კატრობის საქმე, საქართველოში შემოიტანონ საფრანგეთის ნაწარმიკებნი და საქართველოდამ იქ გაიტანონ ის რაც იქ საჭიროა და გასაკალიც კარგი ექმნება. ასევე შეიძლება, რომ საფრანგეთის კატრებმა საქართველოს ტზით ცხელს ქვეყნებშიაც იმგზავონ და კატრობა გამართონ.

4) საფრანგეთმა უნდა გამოგზავნოს რამდენიმე სამღვდლო პირნი, და ამათ კავკასიის მთიელ ხალხებში, სდაც ჯერ რისტიანობა არ არის გავრცეკელებული, იქ მათ ქრისტიანობა უნდა იქადაგონ, სწავლაც მოტონონ.

5) თუ საფრანგეთი საქართველოს თავის მფარველობის ქვეშ მიიღებს, მაშინ განტანკ მუფე თბილისში გააკეობს სა-

საფრანგეთის ელჩისთვის და სხვა მსწავლეულ ხალხთათვის სად-
გომ ბინას, უველა მომსვლელს შესაფერის ჰატივის აგებს,
რომ მათ საქართველოს სამეფოს საქმეების მიმდინარეობას ჩი-
ნებუდი სამსახური გაუწიონ და ხალხს ასწავლონ საჭირო სა-
ქმეები, ევროპის განვითარების ჰატივისცემა, თვალის გახილება.

6) თბილისიდან შავ-ზღვამდის საქართველოს სამეფო ხარ-
ჯით გაკეთდება გზა, გაიმართება ფოსტები და ფოსტის ცხე-
ნები იქნება და უკრულები დასდგება, რომ საფრანგეთის ვაჭ-
რებს საქართველოში თავის უფლად შეეძლოთ შემოსვლა, რათა
გზაში არაფერს გასცარცვონ და არ დაღუბნონ. ასევე გაკეთებული
იქნება გზა საქართველოდან სპარსეთის საზღვრამდისაც და გზა-
ში უკრულები დაუენებული. ბევრს საქონელს თვით საქართვე-
ლოს მეფის ხარჯითაც გაიტანენ შავი ზღვით სპარსეთის სა-
ზღვრამდე.

7) საფრანგეთის მისიონერებს საქართველოს სამეფოს
ხარჯიდან საკმარისი ძალა და დახმარება მიეცემათ, რომ მათ
კავკასიის მთებში დღევანდლამდე კერხად დაშთენილი ქისტები,
ჩეჩნები და ლეკები ქრისტეს სარწმუნოებაზედ მოაქციონ.

8) ვახტანგ მეფეს და საქართველოს მღვდელ-მთავარ კა-
თალიკოსს არამც თუ ენატრებათ მარტოთ საფრანგეთის მთა-
რეულობა, არამედ ესენი მზად არიან, რომ კათოლიკის სარ-
წმუნოებასაც შეუერთდნენ და მათის მაგალითით და მიბაძვით
მთელმა საქართველოს ერმაც მიიღოს კათოლიკის სარწმუნოება.
ამის თქმის არ უნდა, საქართველოს ერთი მოწადინებულია რომ-
თან დაახლოვებას, გაიმართება ფოსტები, მატარებელი ეტლები,
ცხენები, ამისთვის განწესდება ზომიერი ფასი.

ვახტანგ მეფის ზირობებში ბევრი კიდევ სხვა კითხვები
ყოფილა ჩამოთვლილი, მაგრამ მის ცნობებმა ჩვენამდის დაწვ-
რილებით ვერ მოახწიეს. საფრანგეთის სიშორემ და შუაში მდე-
ბარე ცხინეთის სისასტიკემ შეაბრკოლეს ვახტანგის ნატურა,
იმ დროის შორს მხედველთ ნატურა მხოლოდ ცნებათ დაშ-

თა. ამ ნატურის მოსურნენი ვახტანგზედ უმეტესად სხვანი იუვენ და ნამეტურ ლათინთ მოძღვარნი, რომელთაც კარგად იცოდნენ საქართველოს ერის წარსული ისტორია და ის ღვაწლი, რომელიც ამ ერს ქრისტიანობის მოფარველობისთვის გაეწია და დაეხარჯნა, ამ ზირთა ზატოვის მცემლები საქართველოში ბევრნი იუვენ და მეტად ბრძენნი და ჭკვიანნი კაცებიც, ესენი საქართველოს ევროპასთან დაახლოებას დაუყოვნებლივ ითხოვდნენ და საჭიროებდნენ. სხვათა მრავალთ ჩინებულ საქართველოთ შორის იყო კიდევ ცნობილი პაატა ბატონიშვილი, კაცი მსწავლული, მრავალ საქმეთა მცოდნე და გამოცდილი, ეს ზირი მცნობი იყო ინგლისის სახელმწიფო წესების, ხალხის განვითარების, სამოქალაქო წეს-წებობების, ამ გვამს დიდათ სურდა, რომ საქართველო ინგლისს დაახლოებოდა ინდოეთის გზით და ამ დაახლოებით საქართველოც წარმატების გზაზედ დამდგარიყო, პაატა ბატონიშვილი ამას მით უფრო ნატრობდა, რადგანაც ეს ნამოთი იყო ინგლისში, საფრანგეთში და სხვა სახელმწიფოებშიაც, გარდა ამის იგი იყო თავის დროის კვლად საკმარისად განსწავლულ — განვითარებული. ვახტანგ მეფე რომ რუსეთში გადასახლდა, სხვათა შორის, ამის თანახმობებულში ერია პაატა ბატონიშვილიც, პაატა იმავ დროს პეტრე დიდისგან დაარსებულ სამხედრო სკოლაში შევიდა სასწავლებლად, იქ მან სწავლა დაამთავრა და შემდგომ ამის ჩუმათ გაიზარა საფრანგეთში, იქიდან ანგლიაში, ინგლისიდან ისევ პარიზში მიბრუნდა, რადგანაც იქ ცხოვრება გაუჭირდა, უკანასკნელი იგი შევიდა პარიზის სამხედრო სასწავლებელში, სადაც შეისწავლა ფრანგული და ანგლიური ენები, უმადლეს სამხედრო სწავლის მიღების შემდეგ ისევ საქართველოში დაბრუნდა. მოსვლისთანავე მეფე ერეკლეს დაუახლოვდა, მეფე ერეკლეს ეს უმბობდა ევროპის ერთა სახელმწიფო ცხოვრებას, წესებს და სხვადა-სხვა ცნობებს, აუწყა და აცნობა კარგად საფრანგეთი, ინგლისი და ზოგი ერთიც სხვა სახელმწიფოებთა ძალნი.

პაატა ბატონიშვილი, უჩრევდა მეფე ერეკლეს, რომ რაკი

საფრანგეთი შორს არის საქართველოზედ, მათთან დაახლოვებ-
ბას თავი დაფანებოთ და ჩვენ ინგლისს დაფუძნდეთ კალკუ-
ტის გზითაჲ. ამან აუწყა, რომ ეს უფრო ადვილად მოხერხ-
დებაჲ, ვიდრე ევროპის გზით საფრანგეთთან დაახლოვებაჲ,
ამიტომ ზაატა ბატონიშვილი დროებით სპარსეთში გაემგზავრა,
იქ დაიწყო ამაზედ მეცადინეობა. მუჟე ერეკლეს კარს შეოფნი
ზატრები-კი საფრანგეთის გაემიწის ითხოვდნენ, ერეკლეც ამას
მორჩილებდა. ზაატა იტყუდა: ინგლისელნი უფრო ადვილად
შეგვეწვიან და დაგვეხმარებინ ჩვენ, ვინემ სხვა სახელმწიფო-
ნი. აბა ნახეთ ჩვენს ვაჭრებს რა გვარ დახმარებას აძლევენ კა-
ლკუტას და მადრასეში, რამდენა ვაჭრობა მიდის იქით, რა-
მდენა საქონელი შემოაქვთ აქა, თვით ინგლისელნიც რა ხა-
ლისით მოდიან ჩვენში, ჩვენც გვიმასპინძლებიან და გვესიუვა-
რულებიან როგორც ქმარსა. ამ დაახლოვების წინააღმ-
დეგს ვერც სპარსეთი გვეტყვის რამეს, ამის მოხერხებით თვით
სპარსნიც აღაგებებიან. შავ-ზღვის გზებს გარდა ამ ცნობების
საფუძვლათ მართლაცა და ჩვენ გვაქვს რამდენიმე ცნობა ინგ-
ლისელთ საქართველოში მოსვლის შესახებ, ხოლო იმ დროის
ქართველთ ამაზე არაფერი ცნობა არ დაუტოვებიათ, არა გვეგო-
ნია კი, რომ 1771—77 წლებში, საქართველოში მოსულთ
მსწავლულთ მოგზაურთ ინგლისელთ შესახებ თვით მათშივე
რამე ცნობები არ იქმნეს დატოვებული.

იმ დროებში ინგლისელთ ვაჭარნი და მოგზაურნიც სპარ-
სეთის მხრითაც ხშირად შემოდიდნენ საქართველოში, საქარ-
თველთ ვაჭრებიც ძრვიელ ხშირად მიდიდნენ სპარსეთში, და
იქიდაჲ კალკუტას, მადრასეს და ბოლოს ინგლისში.

კალკუტაში, მადრასეში და ინგლისში საქართველოდამ ზი-
რველად თბილისელ ვაჭრებს გხედავთ, შემდეგ საგარეჟოდამ მი-
სულებს, რომლებსაც უკანასკნელ ვაჭრობა დაუწყვიათ, ამათ
შემდეგ გაიბა ერთობის ქსელი და თვით 1830 წლებამდის იქ
საქართველოდამ ვაჭრები ძრვიელ ხშირად და მრავლად მიდი-
დნენ სავაჭროდ. 1829 წ. კალკუტაში გარდაიცვალა ანალო-

ხელი შემძლეული ვაჭარი, გიგო ხურსიძე. 1792 წ. თბილისი-
სიღამ კალკუტას და მადრასში გაუტანიათ 800 ურუმი მატყ-
ლი; ამების გამოიდგულ და მწარმოებლად ითვლებოდნენ თბი-
ლისის ვაჭრები, მაშინდელ ვაჭრებთ დაფორები მე ვნახე, ერთს
ვაჭარს აქვდა, იქიდგან შევიტყე, რომ 1796 წ. თბილისი-
დან ვაჭრობის მიმდევარ ამხანაგებამ წაიღეს დიდი ძალი საქო-
ნელი, ეს საქონელი იქ გაასაღეს ინგლისელებზე, იმ დროის
კვალად ერთ ვაჭარს კაი მოგება შესვდა, რვასი (8000 მ.)
თუმანი: რვასი თუმანი იმ დროის კვალად მეტად დიდს ფუ-
ლად უნდა ჩაითვალოს, ისიც ერთს გამგზავრების დროს, ერთ
ზარტიის გატანის დროს მოგებული, ვინც ხშირად დადიოდა
და ვაჭრობდა, ის წასაკვირველია დიდს ფულს მოიგებდა, გა-
რემობამ და ბედმა ისე შეუწყო ჩვენს ვაჭრობას ხელი, რომ
ბევრმა იქ მეტად დიდი შეძლებაც შეიძინა და მათში რაღაც მან-
ქანებით გაჩნდნენ ისეთნი მდიდარნი და მოხერხებული ვაჭრე-
ბიც, რომელთა ქონებაც მილიონებამდის აღიოდა, ამ ზირებს
ინგლისის მთავრობაც კარგად იცნობდა. ინგლისელთ კავშირი
ჭქონდა მათთან. ასეთ მდიდარ ზირების ცნობებს საქართველს
ვაჭრები თბილისში მოსვლის შემდეგ მრავალთ ქართველთ და
სომეხთ, მოუთხრობდნენ, რომ იქ ესა და ეს მდიდარი ვაჭარი
სცნოვრებსო. ხშირად თვით ამ მდიდარ ვაჭრის კაცებიც მო-
დიოდენ საქართველოში სავაჭროთ; საქე ისე მოეწყო და მოე-
მართა, რომ თბილისის ფეხზელ მცხოვრებთ ქართველებმა კალ-
კუტის და მადრასეს მდიდარ სომხებთან წერილების გზავნაც
დაიწყეს, საქართველოს შესახებ გაიმართა მიწერ-მოწერა და ლა-
ზარაკი; მალე ზაატა ბატონიშვილიც წავიდა ხორკსანს და იქი-
ღამ ინგლისში, მაგრამ საქმე იმან შეაბრკალა, რომ მეფე
ერეკლე ჭოჭმანობდა, საკმარისად ერიდებოდა ინგლისელებზედ
ლაზარაკი, მათთან დახლავება და ერთობა.

მეფე აღიარებდა, რომ იგინი ჩვენი მერჯულენი არ არიან
და ვაი თუ მოვტყუვდეთო. საქმე იმით გათავდა, რომ ზაატა
ბატონიშვილმა და სხვათა, რომლებიც ვახტანგ VI შვილის

ბაქარის ზატის მცემელნი იყვნენ, მათ სურდა, რომ ქართლის მეფობა ერეკლესთვის წაეთმიათ, ბაქარი მოეყვანათ საქართველოში და მისთვის მიეტათ საქართველოს მეფობა. ბაქარი ამ დროს რუსეთში სცხავრობდა და ხარისხით კენერალ-ლეიტენანტი იყო. ამ ზიკებმა ეს მიტომ განიძახეს, რადგანაც იგინი ამხნევდნენ, რომ ერეკლე მეფის მეფობა საქართველოს დასადუშათ კარდაიქცევათ, მას არც შვილები ჰყავს კარგები და არც შვილის შვილები, არც ერთი მათში სამეფო ზირი არ არის, ეგენი მეფობას ვერ შესძლებენ, ერეკლესებური მეფე გიორგი იქმნება და გიორგი კიდევ საქართველოს აღარ გამოადგება; საქართველოსთვის საჭიროა შორს მხედველი მეფე, განათლებული და ევროპის სასულმწიფო წესებითა მცნობი, ასეთ ღირსეულ ზირად მათ ბაქარ ბატონიშვილი მიანხდათ; ამაზედ უკეთესი მაშინ სხვა არავინ ეკულებოდათ, მაგრამ ვერა გააწყესრა, მათ წინააღმდეგ დიდი დასი იღვწოდა. უკანასკნელ მათ შეადგინეს ძლიერი დასი და ამ დასს ჰნებდა მეფე ერეკლეს ოჯახის მთლად ამწყვეტა, მაგრამ ეს ვეღარ მოხერხდა, რადგანაც ერთმა კაცმა დათუნა ფეიქარმა გასცა იგინი, მეორე მუსამე დღეს „შეთქმაში“ მონაწილეობის მიმღებნი სულ დაზატომრეს, მალე სამართალი მოხდა და რამდენსამე ზირს სიკვდილი გადუწვიტეს, სხვათა შორის ზაატა ბატონიშვილს თავი მოსჭრა მეხლემე, მაშინდელს რიეზედ, საქვენოთ, ავლანბრის ხიდის გვერდით. ასე გათავდა ზაატა ბატონიშვილის საქმე!

ამ კაცის ცოდნას და განვითარებას „ქართლის ცხოვრებაც“ არ მალავს: იქ მოხსენებულია, რომ „ზაატა ბატონიშვილი, კაცი ღიბს მეცნიერი და განსწავლული ფრანგისტანშიო.“ ამ ზირის თავის მოკვეთა ბევრს დანანდა თურმე, ბევრი დიდათაც სწუხდა, ეს რა მოხდაო. მეფე ერეკლეს სთხოვეს ზაატას ზატობა, მეფეს შეუწინაგებია, მალე რიეზედ კაცი უფრენიათ, რომ ზაატას ეპატოოსო, მაგრამ საქმე უკვე აღსრულებული უფილა, ზაატა თავ-მოჭრილი გდებულა, მეფე ერეკლემ ბოლოს ძრიელ დანანა ამის მოკვლათ, დიდათ სწუხდაო. სწორეთ ეს

სამართალი და დასჯა გახდა მის მიზეზათ, რომ დასჯილის ამილახურის შვილმა ერეკლეს მოღვაწეობის ცნობები და საქართველს ამბების 1779 წელს პეტერბურგში რუსულად დაბეჭდა. ამ რუსულს წიგნში მეფე ერეკლეს დიდათ ჭევედრიან და ჭკიცხავენ უსამართლობისათვის.

გავიდა რამდენიმე ხანი და შერე თვით მეფე ერეკლეს დაადგა მის ნარჩევ გზას და თვით მეფე ერეკლემაც-გი მისწერა სპარსეთში მეფის ინგლისის ელჩს წერილი საქართველს შესახებ და მათთან დაახლოებას ითხოვდა. ამ წერილის მიწერა გახდა იმის საფუძვლად, რომ 1775 წ. საქართველს მეფე ერეკლეს და ერთ მდიდარ სომეხთ შორის მიწერ-მოწერა გაიმართა და საქართველსზედ ღანაჩაკი.

III

საქართველს ვაჭრებს ჩვენის ქვეყნის შესახებ უცხოეთში ბევრნაირი ცნობები გაჭქონდათ, რომლის ზოგი ქართველთ სამტრად რჩებოდა და ზოგი-გი სასარგებლოდ. ამ პირების მეხებით ჩვენს სამეფოს ხშირად ზარალიც მოსდიოდა და კაი შემთხვევებიც. მათზედ უკეთეს მზვერავად კაცი სხვას ვერავის გაიჩენდა. ამ პირებსზედ და მათ ზნეობით მხარეებსზედ ბევრი რამ იყო დამოკიდებული, ბევრჯელ მათგან საქართველს ვნებაც მიუღია და ბევრჯელ სარგებლობაც. მათში იყვნენ ორნაირი დასის პირნი, ერთნი თუ დალატობდნენ და სპარს-ოსმალეთში და სხვაგან შინაური ცნობები გაჭქონდათ შესუიღვით, მეორენი-გი იყვნენ ისეთნი, რომელნიც საქართველს უბედურს საქმეებს მწუხარეს თვალთა უმზერდნენ, ისინი მის სასარგებლოდაც მოღვაწეობდნენ. ერთ ასეთ კეთილ მოღვაწე პირად ჩვენ ვხედავთ ვინმე იაკობ შახრიმიანს, რომელსზედაც აქედამდე მოუთხრობთ მკითხველს:

იაკობ შახრიმიანი შთამომავლობით და სარწმუნოებით ჭაოსიანი იყო. მისი წინაპარნი ჭაისტანის აოხრების შემდეგ ინ-

დოკუმენტი გადასახლებულან და მადრასეში ვაჭრობა დაუწყვიათ. შემდეგ დროში ამ გვარის ვაჭრებს შეუძენიათ დიდი ძალი შეძლება, ამ შეძლების საშუალებითაც მათ დიდი წარმოება დაუწყვიათ საქართველოში, სპარსეთში, ინდოეთში და ინგლისში, სპარსეთიდან საქართველოში მათ შემოჰქონდათ ის საქონელი, რაც აქ იყო საჭირო, რასაც აქ ჰქონდა გასაყვანი. აქედამ გაჰქონდათ ის საქონელი, რაც იქ იყო საჭირო. ამით თურმე ძრიელ კარგად წაუვიდათ ვაჭრობის საქმე, მალე ცნობილ ბიზნესად შეიქმნენ ზემოხსენებულს ადგილებში და ხალხებში. საქმე ისე მოემართათ, რომ მალე ესენი მილიონებულად შეიქმნენ; მათ მიიმხრეს თვისკენ დიდი ძალი სომხის მოგზაურ ვაჭრები და ამ ვაჭრებსაც ვაჭრობისათვის თანხას და სახსარს აძლევდნენ, რის მოხებითაც წარმოება უფრო გაუფრტყელდათ და სიმდიდრეც უფრო მიემატათ, ისე რომ ამ გვარის ერთ წევრთაგანი იაკობ შახრიმიანი, XVIII საუკუნის ნახევარს. უკვე 15 მილიონის ჰატრონად აღმოჩნდა, დიდ-ძალის მამულების უმეტესი და მონების ჰატრონად. ამას აღმოუჩნდა 15 ათასმდე ინდოეთის სხვა-და-სხვა ტომთა მონები. იაკობ შახრიმიანს სომხების და სომხეთის დიდის სიუვარული ჰქონდა გულში, სომხებზედ ჯეროვანი უურადლება ჰქონია მიზერობილი, რადგანაც სომხეთი მაშინ დიდს უბედურებას ითმენდა სპარს-ოსმალთა მოხებით, შახრიმიანი და მის ამხანაგები სომხეთს სასარგებლოდ არაფერს იშურებდნენ, უფუფეთვის ეხმარებოდნენ დევნილ სომხებს და იხმობდნენ თვისკენ ინდოეთში და ინგლისში. აი ამათის მოხებით გადასახლდნენ სომხები და მათის დახმარებით გაიშავრეს იქ იყენი, ვაჭრობას მოჰკიდეს ხელი და შემდეგ ისე გამდიდრდნენ, რომ მთელს სომხის გვარიდან მათ არსად ადარა ვინ სჯობდა სიმდიდრით და ვაჭრობით. სომხის გვარის ვაჭრებს კარდა მათ მთავრეულობის ქვეშ ბევრნი ქართველნიც დაშთენილან, საქართველოში ადარ დაბრუნებულან, ქართველთ დევნა შეწყუების გამო იქვე დახტვილან, როგორც გიგო ხურსი-

ქე, (ისარლოვი) ნარიმანაშვილი და სხვანიც მრავალი,, რომელთა მოთვლა აქ შორს წავა.

შახრიმიანების გვარიდამ ყველაზედ დიდის სიუფარულით სომხეთისადმი აღმოჩნდა იაკობ შახრიმიანი. ამან იქ დაიწყო სომხეთის აღდგენის შესახებ თათბირი და დრტვივნა. იქ მან ძალიან ბევრი თანამგრძობლებიც მოიპოვა, თანამგრძობლებში ბევრი მეტად საპატიო, შორს მხედველნი ზირნიც აღმოჩნდნენ. მათ განიძრახეს მადრასეში სომხური სტამბის გახსნა და წიგნების ბეჭდვა, სტამბა მალე დაასეს, წიგნების ბეჭდვაც მალე დაიწვეს და რამდენიმე ხნის განმავლობაში მათ გააბრწინეს სტამბის საქმე და სომხური წიგნების ბეჭდვა, ბეჭდავდნენ წვრილ-წვრილ ანბანებს, საკითხავ წიგნებს და ამ წიგნების უმეტესს ნაწილს სომხეთის ერში გზავნიდნენ, მუქათათ არიგებდნენ და ავრცელებდნენ წერა-კითხვის ცოდნას, დიდი შრომა და ამაგი დასდეს მათ სომხის ერს იმ დროს, როცა ოსმალ-სპარსეებისაგან ესენი დიდს ღვენაში იუგნენ, წვრილ წიგნებს გარდა იქ დიდროს წიგნებსაც ბეჭდავდნენ, და სხვათა შორის, 1774 წ. ზირველად იქ დაიბეჭდა სომხეთის და საქართველოს ისტორია, შედგენილი მე-XI საუკუნის გასულს, სუნის ეპისკოპოსის სტეფანოზ ობელისისაგან, რომელი ისტორიაც ქართველებისთვის ძვირთვისს განძს შეადგენს, რადგანაც სტეფანოზ ობელისანი სწერს, რომ საქართველოს ისტორიის მასალები მე „ქართლის ცხოვრებიდამ“ გამოვევრიბო. აქედამ აშკარადა სჩანს, რომ „ქართლის ცხოვრება“ XI საუკუნეშიაც ჰქონიათ ქართველებს და არა XVII საუკუნის ბოლოს შეუდგენიათ, როგორც ფიქრობენ მრავალნი. ამ ისტორიის გარდა იქვე დაიბეჭდა ვრცელი ტომი სომხურს ენაზედ შედგენილი, სადაც აღწერილ არიან ყველა ის გამოჩენილნი მხედარნი, მეომარნი, მეფენი, მწერლები და სასულიერო ზირნი, რომელთაც-გი სომხეთისთვის რამე საჩუკებლობა მოუტანიათ, სხვათა შორის იქ აღწერილია ერეკლე მეფეც. წიგნის დამწერი ერეკლეს დიდის ქებით მოიხსენებს, როგორც კეთილ მოწყალე მეფეს, ჰემმარიტს ქრისტი-

ანს, სსწულების შემხრადეს და სომხების მოარველს. ეს ჭკმ-
მარიტოც არის. ერეკლე მეფე დიდს მოარველობას უჩენდა სო-
მხებს: ზოგს თავადიშვილობა მისცა, ზოგს აზნაურობა და
ზოგს მოქალაქე ფაქრებს დიდძალი მამულ-დედულები. მადრა-
სეს და ვალეუტოს სტამბის საქმეებმა ისე წადგა წინ თუენი,
რომ უკანასკნელ იგინი გახდნენ წინა-მოკბედად და წამხლისე-
ბულ ძალად, რომ ერთმა მეტად სანატო სომეხთ მოძღვარმა
ტერშეფანმა 1794 წ. სომხურს ენაზედ პირველად სომხური
კვირის გაზეთი „აზღარანი“ გამოცნა. ამ სტამბაში სომხურ
წიგნებს გარდა ინგლისურ წიგნებსაც ბეჭდავდნენ. ამ გაზეთის
გამოცემა პირველი მაგალითია სომხურს მწიგნობრობაში, ამი-
ტომ მის ისტორიას სომეხნი დიდს სანატო ადგილს უთმა-
ბენ.

იაკობ შხრიმიანი თავის მეცადინეობით, სტამბის საქმით,
წიგნების ბეჭდვით და სხვა კეთილ-მოღვაწეობით მალე იქმნა
ერეკლე მეფისაგან გაცნობილი. ერეკლე მეფეს თფილისის სო-
მეხთ მოძღვარნი ხშირად მოუთხრობდნენ, რომ იაკობ შხ-
რიმიანი ასეთის ჭყარისა გახლავსთ თქვენზეო. ნამეტურ ესია-
მოვნა ერეკლე მეფეს მაშინ, როცა ამას შეატყობინეს ის ქება,
რომელიც მადრასეში დაიბეჭდა სომხურს ენაზედ. ერეკლე მე-
ფემ ისურვა ამ პირთან დაახლოება და მიწერ-მოწერის დაწყო-
ბა. ეს მალეც მოხერხდა და 1775 წ. წერილების მიწერ-მო-
წერა და მეგობრობაც დაიწვეს. იაკობ შხრიმიანი მეფე ერეკ-
ლეს წერილებს ყოველთვის სიამოვნებით იღებდა და კითხუ-
ლობდა, მეფის ყოველს სიტყვას დიდს მნიშვნელობას აძლევ-
და; ყოველი წერილი—მისთვის სასიხარულოდ შთებოდა და
აღარ იცოდა მეფისთვის და მეფის თანამოაზრეთათვის რაგვა-
რის მადლობით გადაეხდნა სამაგიერო ამას მით უფრო ნატ-
რობდა ეს პირი, რადგანაც ერეკლე მეფე მას მოახნდა სომეხ-
თის და სომხების მოარველადაც, მართლაცადა ერეკლე მეფე
დიდად სწყალობდა და მოარველობდა ნამეტურ იმ სომხებს,
რომლებიც თამაღ-სხარსების მონების ქვეშ იყვნენ და მათ ხში-

რადაც სწავრავდნენ. შახრიმიანმა ერეკლე მეფის სამაგიეროს კარ-
დახდა დიდის საქმით ისურვა, მან მოიწადინა საქართველოს სა-
მეფოს გამაგრება, მერე საქართველოს მეფის დახმარებით სო-
მხეთის აღდგენაც. ესეთი დიდებული აზრი შახრიმიანს კარგა
ხანს ჰქონდა გულში, მაგრამ იგი დროებით საიდუმლოდ ინა-
ხავდა, უკანასკნელი, როცა ჰაზრი საქმეზე მივიდა. მაშინ-გი
მან თავის მეგობრებს განუცხადა და აცნობა დიადი განძრახვა.
შემდეგ უფრო განუცხოვდა ნატურა და საქმესაც შეუდგა, რა-
დგანაც მის განძრახვას იქაურმა სომხობამ დიდის ჰატვიით შე-
ხედა, ამაზედ უკეთესს ვერას გავაკეთებთ ჩვენაო, ამ საქმეს
ეველამ ხელი უნდა შევუწყოთო.

მალე ერეკლე მეფეს შახრიმიანისაგან მოციქულები მოუ-
ვიდნენ, წერილით ულოცავდნენ მეფე ერეკლეს და ევედრებო-
დნენ საქართველოს გაძლიერებას და ქრისტიანთ მთარეველობას.
ლოცვის შემდეგ, სწერდნენ, რომ თქვენ თუ ისურვებთ და სა-
ქართველოს და სომხეთის გაძლიერებისთვის დახმარებას. ით-
ხრეთო, ჩვენ ვეცდებით, რომ თქვენი ნატურა ინგლისის მთავ-
რობას ვაუწყოთ, მათ აუწერთ საქართველოს და სომხეთის
მდგომარეობას, ქრისტიანთ შეწუხება, თუ ვითარ იტანჯებოდ-
ნენ 1300 წ. განმავლობაში ქრისტიანობის გულისთვის. მაჰმა-
დიანებში მომწუვდებულნიო, ჩვენ ვეცდებით, რომ ინგლისის
მთავრობას წერილები მივაწერინოთ ოსმალ-სზარსეთთან და მათ
ებრძინოთ, რომ საქართველოს და სომხების ქენჯნას თავი და-
ანებონო.

ბევრს კიდევ სხვა დაპირებებს უთვლიდნენ და აუწყებდნენ
მეფე ერეკლეს. ერეკლემ ეველაფერი სიამოვნებით მიიღო, ზა-
სუხინც მისცა და აუწყა, რომ თანახმა ვარო, თუ კი რამე საქ-
მეს გააკეთებთ და დახმარებას აღმოაჩენთო, მე დიდის სიამოვნ-
ებით მივიღებო, მის მეხებით სომხეთის საქმესაც გავაძლი-
ერებო, მომავალში სომხეთს აღვადგენო. ზასუხის მიღების შემ-
დეგ შახრიმიანმა ინგლისის მთავრობასთან დაიწყო მტყადინეო-
ბა და მათ აუწყა ყოველივე საქართველოს შესახებ, საქართვე-

ღოს საზღვრები, ქართული ერი, სარწმუნოება, მეფე, წეს-
წილობა, სამხედრო ძალა, ქალაქები, დაბა და სოფელი, ვა-
ჭრობა, მუსულმანთაგან შეწყობა, ღვეწა და ბევრიც კიდევ სხვა
ცნობები. ინგლისის მთავრობამ ამ მოხსენებას სიამოვნებით შე-
ხედა, ზასუხად მიუგეს: რომ ძალიან კარგი, ჩვენ დიდის სია-
მოვნებით დაუახლოვდებით საქართველოს და თქვენც ნებას მო-
გცემთ, რომ თქვენი მონებით და ფულით საქართველოში გა-
დასახლდეთ. რაკი ინგლისის მთავრობისაგან შახრიმიანმა სი-
ტყუა და თანხმობა მიიღო, მას შემდეგ მეფე ერეკლეს გამო-
უგზავნა კაცები და ფოფელივე აუწვა, რომ ინგლისის მთავრო-
ბა დასთანხმდა, საქართველოს დიდს მთავრობას აღმოუჩინ-
თ. ფოფელნიან სწავლას და სამხედრო ცოდნას შემოიტანენ და
მეც მანდ გადმოვსახლდები ჩემის მონებით და შემდეგითაო.
ამ დროსვე გამოუგზავნა ერეკლე მეფეს ოქროს ხმალი, სამე-
ფო კვეთხი, გვირგვინი და სხვა-და-სხვა ძვირფასი. სამეფო
შესამოსელი სახმარად ტახტზედ ასვლის დროს და შემდეგ.
როდესაც-კი საქართველოში მათის შთამომავლობის ვინმე გა-
მეუდებოდა. ისიც-კი უნდა ითქვას, რომ საქართველოს სამე-
ფო ტახტი ასეთის საგანძურით ძველათვე იქმნა მდიდრად აღ-
სილი.

მეფე ერეკლემ დასახლების პირით სრული მორჩილება გა-
ხუცხადა, წერილიც გაუგზავნა. და აუწვა, რომ უველათერზედ
თანხმად ვართ, ერთი სიტყვით, მე ჩემს სიტყვას არ შევცვლი,
უველათერ დიდის ზატავით და სიხარულით მივიღებთ. დამტკი-
ცებული ზირობა და მეფე ერეკლეს ნატურა მალე აცნობეს შა-
ხრიმიანს. უკანასკნელი ზასუხის შემდეგ იაკო შახრიმიანი წარ-
სდგა კიდევ ინგლისის მთავრობის წინაშე და მეფე ერე-
კლეს ნატურა და მთავრობის ქვეშ შესვლის თანხმობა აუწ-
ვა, ინგლისის მთავრობამ ფოფელისფერი სიამოვნებით მოის-
მინა და საქართველოს შესახებ ცნობები მოსთხოვეს, თუ რა
გზით და რა მხრით უნდა მოვკიდოთ საქმეს ხელი და დახმა-
რება აღმოუჩინოთ საქართველოს. შახრიმიანმა და მის მამ-

ხრებმა დაიწეს გეგმის შედგენა, აღწერა, და ამ აღწერაში უოგელისფერი დაწვრილებით მიათავსეს, თუ საქართველოში რა გვარი ცვლილება უნდა შემოეტანათ. მალე ინგლისურს და სომხურს ენაზედ ამ ცვლილების წესდება ცალკე წიგნათაც დაბეჭდეს, სომხურის დაბეჭდილის ერთი წიგნი სომხის კათოლიკოსისთვის გამოეკზავნათ ემიშიონში, მეორე წიგნი — მეფე ერეკლეს და მესამე წიგნი იმ დროის რუსის იმპერატრიცა კატერინა მეორეს, იმპერატრიცას ამ წიგნს კარდა თხოვნაც გაუგზავნეს შემდეგის შინაარსის:

„ინგლისის მთავრობამ თავს იღვას ქრისტიან ქართველთა და სომეხთ მთავრელობა და პატრონობა. საჭიროა, რომ კავკასიაში ერთი ძლიერი საქრისტიანო სამეფო დაარსდეს, თორემ იქ ქრისტიანები დიდს ტანჯვა-წვალებასში არიან მაჰმადიანებისაგან, ინგლისის მთავრობას ჭსურს, რომ საქართველოს სამეფოს ხელი შეუწყოს, საქართველოს მეფე გაძლიეროს და იგი გამოაცხადოს მთელს კავკასიაში ქრისტიანთ ძლიერ მეფედ; თქვენ, როგორც ახლო მდებარე სახელმწიფოს, მასთანვე ერთილ მორწმუნე ქრისტიანი, თანამოსაყდრე და მერჯულე საქართველოს ერისა, იმედია ამ საქმეში მონაწილეობას მიიღებთ და დახმარებას აღმოაჩენთ, რომ ეს საქმე მოხერხდეს, და მის შესაძლებლობით ერთხელა და სამუდამოთ მთელს კავკასიაში მოიხმოს ქრისტიანთ დევნა და შეწყუბება.

ეს წიგნი წაიკითხეს სომეხთ კათოლიკოსმა, მეფე ერეკლემ და სხვათაც მრავალთა, ეგელას მოეწინათ და ეგელა თანახმა იყო წიგნში მოხსენებულ და აღწერილ საქართველოს სამეფო ცვლილებისა. წიგნის გაცნობის შემდეგ კიდევ გაიგზავნენ კაცები და მოლაპარაკება გაიმართა: ერეკლესაც მალე მოუვიდა პასუხი, საქმემ დაბოლოების ფერი მიიღო. საქართველოს შესახებ აი რას სწერდნენ, რომელ კითხვების თანხმად რამდენიმე მუხლი შემოხსენებულ წიგნში დაბეჭდილიც არის.

1) საქართველოს საქრისტიანო სამეფო უნდა გაძლიერდეს, აღორძინდეს, მას რიგიანი ძალა უნდა აღმოუჩნდეს ამ

გაძლიერებისათვის, იგი უნდა დაუხლოვდეს ინგლისს და სხვა-
თა ევროპიულ სახელმწიფოებს, ქართულთ უნდა ეცადონ, რომ
ინგლისის დახლოვებით ისარგებლონ თვითონ და დასარგებლონ
კავკასიის სხვა ქრისტიანებიც.

2) ერეკლე მეფე უნდა გამოცხადდეს საქართველოს და
სომხეთის მეფედ, უცხო ხელმწიფენი მას ჰპატივს უნდა სცემ-
დნენ როგორც დირსეულს მეფეს; ამ მეფის სიკვდილის შემ-
დეგ ტახტზედ უნდა ავიდეს მის უფროსი შვილი, ევროპის და
აზიის ყველა სახელმწიფონი ახალ მეფესაც ისე უნდა უმზერ-
დნენ, როგორც ძველს მეფეს. ევროპიულთ საქართველოს დე-
და ქალაქ თფილისში უნდა იყოლიონ თავიანთ საკუთარი ელ-
ჩები, აკრთვე საქართველოს სამეფომაც უნდა გაგზავნოს თა-
ვის მხრივ ელჩები ევროპის და აზიის სხვა-და-სხვა სახელმწი-
ფო ქალაქებში.

3) საქართველოს სამეფო წესები მთლად უნდა შეიცვა-
ლოს, თბილისში და საქართველოს სხვა ქალაქებში უნდა გა-
კეთდეს ჯარისთვის თავშესაფარი სახლი, უნდა მოგროვდეს ჯა-
რი, მათთვის უნდა განწყისდეს სამსახურის დრო, უნდა დაარს-
დეს სამხედრო სწავლა, შესდგეს არტილერია, სხვა-და-სხვა სა-
ჭირო საქმეები და სწავლანი სახელმწიფოსთვის, ყველა ამაე-
ბისთვის ინგლისიდან იგზავნება სამხედრო კაცები, აფიცრები
და მსწავლუნი, რომელნიც ამზადებენ ხალხს და ჯარს, ჯარს
უნდა მიეცეს რიგანი ტანთ-საცმელი, ყველას ერთნაირი თო-
ფები, უნდა გაკეთდეს, ამის მცოდნე კაცები და ხელისნები ინ-
გლისიდან უნდა გაიგზავნონ, საქართველოში სხვა-და-სხვა ქარ-
ხნებიც უნდა დაარსონ.

4) ქალაქებში უნდა განწყისდეს ქუჩების და სახლების გა-
კეთების რიგი და წესი, უნდა დაარსდეს ფოსტა. უნდა გო-
მართოს სხვა-და-სხვა სამართველოები, იქ უნდა შეტანილ იქმ-
ნეს ევროპის ერთა მსგავსი კანონ-მდებლობა და არა ისრე, რო-
გორც დღევანდლამდინ არის, უფრო ცხმალებრ, ანუ სპარსუ-
ლად. ვაჭრობა უნდა გაფართოვდეს, ამისთვის დონის-ძიება უნ-

და იქმნეს აღმოჩენილი, ისევე უნდა გავრცელდეს ევროპიული სწავლა და მეცნიერებანი.

5) ეგვლა ქალაქებში უნდა დააწესდეს რიგიანი სკოლები, აქ უნდა ასწავლობდნენ ეგვლა სამეცნიერო საგნები და ენები, ინგლისური. ენაც უნდა ასწავლობდნენ, მასწავლებლები პირველ ხანებში ინგლისის აფიცრები და მსწავლეუნი იქმნებიან, ზოგი მასწავლენი უცხო სახელმწიფოშიაც უნდა წავიდნენ სასწავლებლად, შემდეგ სწავლის იგინი საქართველოში დაბრუნდებიან და უფლებები.

6) საქართველოში წვრილი ხაფადები და მთავრები უნდა მოიხმონ, გაუქმდნენ. ერეკლე მეფეს გარდა სხვა მეფე არანა უნდა იყოს საქართველოში. თავად-ახნაურები სულ მეფის ქვეშევრდომობის ქვეშ უნდა შევიდნენ, ტყვის ეიდვა და გაყიდვის ნება ისმობა. საქართველოს მეფე უმატებს ფულის მოჭრას, ამისთვის აფართოვებს ოქროს და ვერცხლის მანქებს, ფულის მოჭრა და მისი წესები ფუძნდება განონიერად ხელისნებს ამრავლებს, სახელმწიფო მოხელეებს ენიშნებათ ჯამაგირები თავთავიანთ თანამდებობის შესაფერად, გისაც რა ეკუთვნის, ასევე ეძლევათ სამეფო გვარის წევრთ საჭირო ჯამაგირი.

7) თათრებისაგან აფაზაკობა, უხადობა და ჯაცის კვლა უნდა მოიხმონ, სრული მშვიდობიანი წესები უნდა დამყარდეს. ოსმალ სხარსებთანაც მშვიდობიანი და ოსტატური განწყობილება უნდა იქმნას, მათ აღეკრძალებათ ქურდულად ომი და ხაფადობა. მათთან დააწესდება მტკიცე, მასთან მეტად სასტიკი ზოლიტიური შეგობობა.

8) ეგვლა ამ საქმეების გასაკეთებლად შახრიმიანი სდებს თავის ათს მილიონს ფულს, რომ პირველ დაწყებით ამ საქმეებს ეს ფულები მოხმარდეს, ამ ფულის მოხმარების შემდეგ ინგლისის მთავრობაც ეხმარება საქართველოს მთავრობას და გზავნის საქართველოში ბევრს საჭირო სახმარს იარაღებს, კაფებს, ფულს და სხვანი. უგანასკნელი ისე ძლიერდება საქართველოს სამეფოს შესავალი და საქმეები, რომ თვით სა-

ქართველთა სამეფოს შესავლიდამ იფარება ყოველივე კასავა-
ლი.

9) მსხრიმიანს ნება ეძლევა, რომ ინდოეთიდან საქართვე-
ლოში გადმოსასხლოს 15 ათას თავის ინდოეთის მონები,
რომლებიც მის საკუთარი მონები არიან, მათ საქართველოში
უნდა გაავრცელონ შაქრის ლერწმის მთევანა და სხვა-და-სხვა
ხელობა, რომლებიც მათ იციან და ეს ხელობა საქართველოში-
ვი არ არსებობს.

10) საქართველოს სამეფოს გაძლიერებით სელ-ნელა ძლი-
ერდება სომხეთის ერისა და სამეფოს საქმეებიც და უკანასკნელ
სომხეთიც გამოცხადდება თავისუფალ საქრისტიანო სამეფოდ
და შემდეგ ქართველებთან ერთად და შეგობრულად განსაკებენ
თავიანთ სამეფოს და ერთა საქმეებს; ორივე ამ ხალხის მე-
ფედ კი ყოველთავის ბატონიანთ შთამომავალი უნდა იყოს მე-
ფედ.

11) სამეფოს ხარჯის და იჯარების ასაღებათ თუძინდება
დიდი სამართველო, არსდება მათთვის საჭირო სწავლა, კანონ-
დებულება, იგინი ანაწილებენ ხარჯის ზომას, ყველა ვაჭრის,
ხელოსნის და გლეხის შეძლების კვალობაზედ.

12) უქმდება მონური ბატონუმობა, ისპობა ტყვის ვიდ-
გა, მტაცებლობა, ყოველი ზირის ზირადი უფლება რიგიანის
ზირობით იფარგლება და ისაზღვრება. საქართველოს ზატარა
დაბებშიაც იმართება ახალი სამართველოები, სასწავლებლები და
კოხები.

ამ აღწერაში ბევრი კიდევ სხვა კითხვები ყოფილა მონ-
სენებული, ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვიყვანთ, მით უფრო, რადგა-
ნაც ეს წიგნი ჩვენ არ გვინახავს, ამას ჩვენ ვწერთ სხვა მთ-
ხრობით და თქმით, ვისაც უნახავს ეს წიგნი და შინაარსი
გაუცხვნიათ, მეფე ერეკლეს ეს წიგნი რომ გააცნეს, ამას თურ-
მე ძრიელ გაეხარდა და მეტის სიამოვნებისაგან მსხრიმიანს და-
ვადისშვილობა უბოძა და საცხოვრებლად მთელი ღორის
მასრა, თავადისშვილობის და ღორის დამტკიცების ქადაგი

მალე დასწერეს და 1794 წ. მეფე ერეკლეს ბრძანებით შახრი-
მიანთან კაცი გაგზავნეს, თბილისის მოქალაქე, აზნაური რა-
ფიელ დანიბეგაშვილი, ამას გაატანეს თავადიშვილობის და ლა-
რის დამტკიცების ქაღალდი, ერთის წლის მგზავრობის შემდეგ
დანიბეგაშვილი ჩავიდა ინდოეთში, მივიდა შახრიმიანთან, მაგ-
რამ შახრიმიანი ცოცხალი კედარ ხანს; ეს უკვე ხანკარ წლის
წინეთ მომკვდარიყო, მეფე ერეკლესაგან თავადის შვილობის
ქაღალდი და ლარის დამტკიცება შახრიმიანის შვილს გადასცა,
ყოველივე დაწერილებით აუწყა საქართველოს და სომხეთის მე-
სახეზე, მეფე ერეკლეს ნატვრა და მეგობრობა მის მამასთან,
შახრიმიანის შვილმა მეფის ქაღალდები მიიღო, დაჰპირდა, რომ
მამიჩემისაგან დაწოებილს საქმეს მე არ დავტოვებო, ვეკლას-
თერს სისრულეში მოვიყვანო, დაიმედებულ დანიბეგოვი იქ
კარგა ხანს დარჩა, უკანასკნელ წამოვიდა საქართველოში, გზა-
ში რამდენსამე ხანს იმგზავრა, თან შახრიმიანის შვილის და-
პირებას ელოდა, მაგრამ გზაში ვერა შეიტყო, რაგორც იქ-
მნა საქართველოში მოვიდა 1798 წ. ამ დროს მას ერეკლე
მეფეც ცოცხალი აღარ დახვდა, რამდენიმე ხნის წინათ მიიტვა-
ლა მეფე ერეკლე, მეფე ერეკლეს და შახრიმიანის მოულოდ-
ნელმა სიკვდილმა საზღვარი დაუდო ამ მიწერ-მოწერის საქმეს,
ასე კათავდა. წიგნები, რომელიც საქართველოს სამეფოს წე-
სების შეცვლის შესახებ დაბეჭდა შახრიმიანმა, დღეს ერთობა
ცოტა არის, რაგორც გადმოცა სომეხთა პატივცემულმა ის-
ტორიკოს არქეოლოგმა ალექსანდრე ერეცოვმა, ერთად ერთი
წიგნი დარჩენილა თურმე, ერეკლე მეფის ნაქანი, დღეს ეს
წიგნი თვით ამ პირს აქვს ხელში, სომეხთ-კათალიკოსის ეგ-
ზემპლიარი დაკარგულა და ასევე არა სჩანს ეკატერინა იმპერა-
ტრიცასიო, რაც წიგნები მადრასეში ყოფილა, ვეკლას ესენი შა-
ხრიმიანს ერთს ოთახში სწყობია, სიკვდილის წინა დროებში,
რადაც მიზეზების მეოხებით ცეცხლი მისცემია და სულ მთლად
გადამწვარა, ერთი წიგნიც არ დარჩენილა, ასე, რომ ამ ერთი
წიგნის მეტი ჭაჭანება დღეს არსად არისო, ამიტომ ერეცოვი

ამ იშვიათ წიგნს დიდის სიფრთხილით ეპყრობა: „ჩვენს ოჯახში იფიცი გვაქვს დატოვებული, რომ ვინიცობა არის ჩვენს სახლ-კარს ცეცხლი წაეკიდა და შინაურებმა შეიტყეს, ეგელა-ზედ წინათ ეს წიგნი უნდა გაიტანონ კარში და შერე სხვეებიც, თუნდ შეილებიც-კი რომ იფხენ, შეილებზედაც წინეთ ეს წიგნი უნდა გადააჩინონ ცეცხლსა...“

ერეკლე მეფის სიკვდილის შემდეგ, ამავე მეფის ანდერძის ძალით, ღირის უფლება და თავადის შვილობა დარჩა მსხრამიანის საკუთრებად. მსხრამიანის შვილს მუდამ დღე უცდიდნენ, მაგრამ იგი საქართველოში არ მოვიდა, მეფე ერეკლეს გან დაწყობილს საქმეს მრავალნი ნატრობდნენ და ამას გიორგი მეფესაც ავალბდნენ, მაგრამ გიორგი მეფემ ეს არა ქმნა, მამის განძრახვა საფრთხე მიიღო, ერეკლეს თითქმის საქართველოს გაუდგაც დასწამა, რომ საქართველოს სამეფო ერთის სომხისთვის ფულზედ უნდა მიეუიღნა. ამიტომ მან ძრიულ შორს დაიპირა საქმე და კავშირი. იმ დროებში სომხეთს საქმე ძრიულ გაჭირდა, აქა-იქ ოსმალ-სპარსებმა სასტიკად დაუწყეს დევნა, ამიტომ ზოგიერთ სომხებმა დაიწყეს თავიბირი და გიორგი მეფეს თხოვნა დაუწყეს, რომ ოსმალ-სპარსეთიდან თქვენს სამეფოში სომხები გვინდა გადმოვასახლოთ და ამის ნება მოგვეცითო, რადგანაც ქრისტიან სომხები და ქართველები ძმები ვართ და ერთმანერთსაც მხარს მივცემთ გაჭირებაშიო. ასეთისავე თხოვნით სომხებმა მიმართეს რუსეთის იმპერატორს ჰავლეს და მასაც სთხოვდნენ, რომ გიორგი მეფესთან გვიშუამდგომლეთ, რომ საქართველოში დასახლების ნება მოგვეცესო. ჰავლე იმპერატორმა 1799 წელს, გიორგი მეფეს წერილი მოსწერა და თან თხოვნა, რომ თქვენს სამეფოში სადმე ბინა მიეცით სომხებს და დასახლეთო, როგორც ქრისტიანო ხალხი სამეზობლოდ ესენი თქვენთვის კარგი იქმნებაო. მეფე გიორგიმ ჰავლე იმპერატორის თხოვნა შეიწყინარა და სომხებს ნება მისცა საქართველოში გადმოსვლის და დასახლების აპირებით: საქართველოში ადგილები ცოტა არის დარჩენილი,

უგელაზედ მეტი თავისუფალი კარგი ადგილები ღორისაკენ და შამშადილში მოიზოფება, ეს ადგილები მეოვე ერეკლემ ინგლისში მეოფს და შუამდგომელს შახრიმიანს მიუბოძა საცხოვრებლად. დღევანდლამდის ეს ადგილები უხატრონთა არის დარჩენილი, მის ხატრონის შვილის-კი ანციცით, როდის მოვადგამოსახლდნენ სომხები, ამ ადგილებში დასახლდნენ, და როცა მის ხატრონი მოვა, მაშინ ხატრონს ემსახურნ მათ. სომხებმა ეს განკარგულება დიდის სიამოვნებით მიიღეს, მალე აფრინეს აქა-იქა კაცები და ამავე წლის ბოლომდე სხვასეთიდაძმ, თსმალეთიდაძმ და სხვა-და-სხვა თათრის ქალაქებიდაძმ რამდენიმე ათასი სული მოვიდა სომხების, საქართველოს ქვეშევრდომობა მიიღეს და დასახლდნენ ღორეს, შამშადილს, და საქართველოს სამხრეთის ნაწილის ზოგიერთს ადგილებში, რომლის უმეტესი ნაწილი გათხრებულ იყო და რომელსაც სამხრეთის მაგიერ „სომხეთი“ ეწოდება. სომხეთი კიდევ დღეს მრავალთაგან არმენიათ იგულისხმება და ამ სახით საქართველოს სამხრეთ ნაწილს სომხეთა მწერალნი დღეს არმენიას აკუთვნებენ და ამის საიუქძლათ ქართველთ მეისტორიათა შემცდარ ცნობებსაც აღიარებენ!

სომხენი დასახლდნენ სამხრეთ საქართველოში და დაიწვეს ცხოვრება. შახრიმიანს ვვალად აცნობეს წერილით, რომ მეოვე ერეკლესაგან ბოძებულს მიწაზედ სომხები დასახლდნენ, თუ კსურთ მობრძანდით და განაკეთ თქვენნი მამულების საქმე, მაგრამ შახრიმიანის შვილისაგან ვერათერი ხასუხი მიიღეს, ის კი ისმოდა, რომ მოვალე. რამდენიმე ხნის შემდეგ საქართველო რუსეთს შეუერთდა და სამეფო საქმეები და მამულები რუსეთს ჩაჰბარდა, ასევე ჩაბარეს ღორის მამულები და მეოვე ერეკლეს ანდერძის ძალით აუწვეს, რომ ეს მამულები შახრიმიანის შვილს ეკუთვნის, ვიდრე ის ზირი აქ მოვა, მინამდის მთავრობამ უნდა უხატრონოს ამ მამულებს და შესავალი შეუნახოს ხატრონსა. რუსის მთავრობამ მამულებს მივარველობა დაუწყო, მამულებიდაძმ ანაღებ შესავალსაც გროვება და შენახვა, რადგა-

ნაც შახრიმიანის მდიდარ შვილს სომხები საქართველოში დაუ-
ფიქრებელივ ელოდნენ, მაგრამ არ იქმნა, იგი არ გაჩნდა საქარ-
თველოში, ამიტომ დადგა 1844 წელიც და მთავარ-მმართველ-
ად ვორონცოვი მოვიდა. 1846 წ. თბილისთან და ბარათაანთან
მთავარ-მართველს სანივარი მიართვეს და აუწყეს, რომ ლორის
მხარის მამულები ადრე ჩვენ გვეკუთვნოდა. ამის დასამტკიცე-
ბლად წარადგინეს ძველ ქართველთა მეფეებისგან მიცემული
სიგელ-გუჯრებიც, მხოლოდ ერეკლე მეფემ ჩამოგვართვა ესე-
ნი და მიუბრუნა იაკობ შახრიმიანს, რომელიც ინდოეთში სტრე-
ფობდა და ინგლისის მთავრობასთან საქართველოს შესახებ და-
ხარაკი ჰქონდა გამართული. ის კაცი მოკვდა, იმას შვილი
დაჩნა, მაგრამ ის აქ არ მოდის, თმობდა ათ წელიწადზე მე-
ტია ასე დახარაკობენ, რომ მოდის, მაგრამ მოსვლა კი არ-
საიღამ იქმნა, რაკი საქმე ასე მომართა, ახლა ჩვენ ვითხოვთ,
რომ ჩვენი მამულები ჩვენვე დაგვიბრუნდეს, და რაც შესავა-
ლია დღევანდლამდე მოგროვილა მთავრობისგან, ის როგორც
უფრობესი იქმნეს, ისე დაინარჯოს, მთავრობამ ამითი თხოვ-
ნა შეიწყინარა და უფიქრებელ მამულები მათ დაუბრუნდა.

ინდოეთში უფიქრი მეფე ერეკლეს კაცი რაფიელ დანი-
ბეგოვიც ამტკიცებს ჩვენს ცნობებს, საქართველოს რუსეთთან
შეკავშირების შემდეგ, დანიბეგოვი რუსეთში გადასახლდა. იქ
ქართულს ენაზედ დასწერა თავისი მოგზაურობა, მერე ეს მო-
გზაურობა თვითონ, თუ სხვამ რუსულს ენაზედ გადასთარგმნა
და 1815 წ. ქ. მოსკოვს, ცალკე წიგნად დაბეჭდა, რომელ
წიგნსაც რუსულად ასეთი სათაური აქვს: „მოგზაურობა საქარ-
თველოდამ ინდოეთამდის ქართველის ახნაურის რაფიელ დანი-
ბეგოვისა“, მოგზაურობის შესავალში ასეა მოხსენებული:
„მე, მეფე ერეკლემ, 1794 წელს, 15 მარტს, ინდოეთში
გამგზავნა, იაკობ შახრიმიანთან და თან ლორის მხარის ბოძე-
ბის და თავადიშვილობის ქალაქდიც გამატანარ, რადგანაც ეს
სომეხი მეფე ერეკლეს უფიქრ სანუქრებს უგზავნიდა.
მე ჩაველ ინდოეთში, მაგრამ ის ცოცხალი აღარ დამხვდა,

მეფე ერეკლეს ქაღალდები მის შვილს გადაუცეო, ყოველი ფერი ჩავაბარე“. დანიბეგოვს 18 წლის განმავლობაში უმგზავნია საქართველოდამ ინდოეთში საქართველოს სამეფოს ხარჯით, რაზედაც დანიბეგოვმა სწორედ ამ მოგზაურობის მეორებით მიიღო მეფე ერეკლესაგან აზნაურიშვილობა. მოგზაურობის ადრეულ წლებში არ მოგვიხსრობს მიზანს, თუ იგი 18 წლის განმავლობაში საქართველოდამ რისთვის მგზავრობდა ინდოეთში, რა საქმეებისთვის, ვისთან რა ღაზარაკი ჰქონდა გამართული და ან რა გააკეთეს, რა განზრახვა ჰქონდა მეფე ერეკლეს, ან მის ახლო მდგომ სამეფო ზირებს და ან შესრომიანს ხსენებულ ქართველებთან, რა მიზეზი იყო, რომ მეფე ერეკლემ შესრომიანს თავადიშვილობა დაუმტკიცა და მასთან მთელი ღირის ადგილები და ხალხიც აჩუქა, შესრომიანი თითქმის თავისუფალ მთავრად განაცხადა ისეთს ღირსს, როცა საქართველოს სხვა-და-სხვა სამთავროებს აუქმებდა, ამის შესახები ცნობების გამთქმა სხვა-და-სხვა მიზეზების მეორებით გამოუთქმელად დასტოვებს.

მეფე ერეკლეს უგულვებელ უფრო მეტად ალექსანდრე ბატონიშვილი უყვარდა; მეფეს სურდა, რომ ღირისი და შამშიდილი სულთანებისთვის ჩამოერთმია, და ალექსანდრე ბატონიშვილისთვის მიეცა, მაგრამ რაკი საქმე ისე მომართა, რომ შესრომიანის დაჯილდოება მეფემ თავადისშვილობით და ღირის ბოძებით ისურვა, ამის განზრახვის წინააღმდეგი არც ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო, მეფე ერეკლეს განძრახვა დიდათ მოსწონდა, აქებდა მას და ნამეტურ იმ ზირებს, ვინც ამ საქმეებში ხელს უწყობდნენ. ალექსანდრე ბატონიშვილი მეტად ჭკვიანი, შორს მხედველი კაცი იყო და არა ის, რასაც ჩვენი ზოგიერთი შეხედვით ამბობენ, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი აბეზარი და მამოთარი იყო. ამას კარგად ესმოდა მნიშვნელობა საქმის, თავის მამა ერეკლესაც ყოველთვის ამის შესახებ ესაუბრებოდა. ალექსანდრე ბატონიშვილს სწრთვნიდა გერმანიელი დოქტორი იაკობ რეინგესი და სხვა-და-სხვა ზატრები.

რეინგესმა ალექსანდრეს ბეგნი რამ ასწავლა, მან გადააკეთა თათქმის ბატონიშვილი. ალექსანდრე ერთთავად რეინგეს დაჭეუბოდა თანა. ალექსანდრე ბატონიშვილს დიდათ ენატრებოდა საქართველოს სამეფოს მივარეულობა და არ მოჰლა, რას სსსარგებლოდ თავის უკანასკნელ დღემდე დაშთა აწრთა შეუცვლელი და კარდაიცვალა უცხოობაშივე მეფეი; მის თანახლეებულთ ქართველთ ვარით მისამსახურეთაგან 1846 წ. მწარედ დატოვებულნი.

ძმათა და ნათესავთაგან აღელვებული ალექსანდრე ბატონიშვილი საქართველოდამ სზარსეთში გადასახლდა: აბაზ მირზამ დიდის ზატვიით მიიღო, ბატონიშვილმა აბაზ მირზას საქართველოს ამბები უველათური დაწვრილებით უაშბო. აუწყა საქართველოს სამეფოს საქმეების დასასრული, თვისი ლტოლვა მის კარისადმი და ნატვრა წინააღმდეგ მოქმედებისა უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე, აბაზ მირზა ბატონიშვილს კარგად იცნობდა, იცოდა მისი გამბედავი ხასიათი, გულ-გაუტყუელი ბრძოლა და შეცადინეობა, ამიტომ მას უოველნაირი თანაგრძობა და სიუვარული განუცხადა. ალექსანდრე ჩარიცხა ირანის დაშქრის მთავარ-სარდალად, მას და მის თანამსლებულთ ქართველთ მისცა კარგი ულუფა და მიანზერა დიდი ზატვიი, სზარსეთის დიდს კაცებში კარგად ცნობილი ალექსანდრე ბატონიშვილი გახდა შესანიშნავ მთავარ-სარდალად სზარსეთისა, მას დაუწევს ზატვიის ცემა, როგორც სზარსეთის უმაღლეს ზირებმა, ისევე გარეულთა, უცხოთა. სზარსნი ამას ისე ზატვიით უმზერდნენ, რომ მის წინაშე არას დროს არ დაუძრავთ სჯულის შესახებ დაზარაკი.

მას მიანიჭეს უოველნაირი უფლება, უფლება ბევრათ უზირატესობით სავსე, ვინემც სხვა ჩვენ უწინდებურ მეფეებს, კარდა ხოსრო მირზასი და ლეონ ირანთა მსაჯულის, რომელ მეფენიც ჩვენს ისტორიაში მეტად ჭკვიან მეფეებთა ითვლებიან, XII საუკუნის შემდეგ ასეთი მეფენი ქართველთ ხშირად არა ცეყოლია. ლეონი მუსულმანობაში მეფეი კათოლიკობაში აღ-

სრულდა. ამისავე დახმარებით დაიფუძნდა თეილისში ქართული სტამბა, სადაც აღიბეჭდვენ პირველად ქართული წიგნები და რამეულ წიგნებთა პირველს პირზე თვით ამ პირის სურათიც არის დახატული, სავარძელზედ მჯდომი, სელში ქრისტოანულის სამეფოს კვერთხის მზერობული. ალექსანდრე ბატონიშვილს მოულოდნელად მიენიჭა დიდი უფლება, დიდი დიქსება, მთელის სზარსეთის უმაღლეს პირებზე უპირატესობა, ეს აღმოუჩინა მას დროთა გარემოებამა და საქმეთა ცვლილებამ. ალექსანდრე ბატონიშვილმა დიდი ძალი მოიკრიბა კარს; მალე ეს წარსდგა სზარსეთში მეფე ინგლისის ერის კანსულთან, დიდრან სამხედრო კაცებთან და საქართველს შესახებ საუბარი გამართა. ინგლისის დიდრან კაცებთან უამდგომლობდნენ და თათბირობდნენ ურუმიასში მეფეთ ბრატანიის მქადაგებულთ ძმობის უფროსი პასტარი, სზარსეთის ქადაკებში მეფე ინგლისის სარწმუნოების მქადაგებულთ მოძღვართ უფროსი პასტარი და ზოგნიც სხვანი, რამელნიც კარგად იცნობდნენ ალექსანდრე ბატონიშვილს.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა მალე განახსნა შესრომიანის შვილთან წერილების — მიწერ-მოწერა და იმ დახმარების თხზვნა, რასაც შესრომიანი ჭვირდებოდა მეფე ერეკლეს, რომ მე ჩემის მონებით და ფუღიით საქართველოში მოვალ და შენის სამეფოს გაძლიერებისათვის დავსთმობ უველა ამას და ბოლოს შენის ძლიერებით სომხეთის მეფობაც აღსდგებათ. ალექსანდრე ბატონიშვილი აუწყებდა, რომ მაგ ძალით ჩვენ თავისუფლათ აღვადგენთ უველათერსა. ეს საქმეები აბაზ მირზამაც კარგად იცოდა, თვით ესეც იღებდა ამ საქმეში მონაწილეობას. საქმე ისე მოეწყო, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი, მალე სარსანს წავიდა, იქიდან ინდოეთში გავიდა, სადაც ნახა ინგლისის მთავრობის კაცები და მათგან მიიღო სარწმუნო სიტყვა დახმარების შესახებ. ინგლისმაც აღუთქვა დახმარება ფუღიით, ჯარით და სხვებ, მათი ჯარი უნდა შეერთებოდა რსმალ-სზარსების ჯარებს და ბატონიშვილი ისე უნდა შემოსულიყო საქარ-

აგუელში. ამ ერთობამ ერთობ დიდხანს გასტანა, ისე რომ 1830 წ. კიდევ განახლდა წერილების მიწერ-მოწერა. რასაკვირველია ამ საქმეს ისევ ბატონიშვილი მთავრეულობდა, 1831 წ. ხომ საქართველოდამ კაცებიც იქმნენ კაკ საზნინი სხარსეთში მეფე ინგლისის უფროს სახელმწიფო კაცებთანა და ინგლისის სამღრთო-სამეტყველო საზოგადოების უფროს ზსტორთან.

ბატონიშვილს დიდი იმედი ჰქონდა, რომ საქართველოს მოუხერხებოდა. „ჩვენი ოჯახის გამქრალი სამთელი ისევე ანთებოდა“ ამ იმედებითა გატაცებულმა ბატონიშვილმა ინგლისელთა დახმარება ქართველთაც მოსწერა მრავალჯერ და სხვათა შორის ერთის წერილით აი რა გვარ სწერს სხარსეთიდან საქართველოს თავადებს, აზნაურებს და გლეხებს: „აწ მოიხსენეთ ესოდენ დაუძინებელი თქვენთვის შრომა ჩემი, რომელსაც მამაქვს სამთა ძლიერთა და დიდებულთა ხელმწიფეთა ძალი და ხაზინა სრულიად ირანისა, ოსმალთა და ინგლისისა, გამოხსნად თქვენდა ხელთაგან უცხოთა სა.“ მგონი ეს სტრიქონები კმარა მის დასამტკიცებლად, რომ ინგლისს ჩვენი ცნობა ჰქონდა, მგონი ამის შესახებ მტკიცება და საუბარი მეტად უნდა ჩაითვალოს. აქვე ვიტყვით ალექსანდრეს ნიჭიერების და შორს მხედველობის შესახებ, რომ მას რუსული ენაც კარგათ სცოდნია, სხვათა შორის, რუსულის ენიდამ მას ქართულს ენაზედ გადმოუკეთებია ერთი ლოცვის კრებული, რომელმაც ჩვენ დრომდისაც მოაღწია, ამ ლოცვას მეტად განგებობული თვისება აქვს, მისი დადადება და მიმართულება „ხმაცოდვილისავებ“ ჰგოდავს და დადადებას.

მეფე ერეკლეს და შესრიმიანისაგან დაწვებულ მიწერ-მოწერის ცნობებს ადრე ჩვენ ხშირად შევიტყობდით ხელმე უბოგოერთ მოხუცებულთაგან. ამის შესახებ ორი სამი წერილიც იყო დაჩენილი, სადაც შენიშვნები უფთილა მოყვანილი, ეს წერილები დაწერილი მეფის ერეკლე ქალის ხელით, თითოეული თაბახზე, გარს აქრის ვარაყიად მოვლებული, მაგრამ უკე-

და ესენი დაიკარგა, გადაჩნა ერთი წერილი სულ სხვა კითხვების შესახებ, მხოლოდ ამავე დედოფლის ხელთაწერი, მეფე ერეკლეს კარდაცვალებასად, რომელიც 1877—78 წ. „დროებაში“, დაფიქსირდა. განვიმეორებთ, რომ ზეპირ-აშბების კარდა აშსაქმის შესახებ ძველათ ბევრი ცნობები ყოფილა ქალაქადსად ნაწერი და დარჩენილი, მაგრამ საუბედუროდ, ამ ცნობებსაც იგივე ხუდრი ხვდათ, იგივე მრისხანე ბედი მოეგვინათ, რამაც ჩანთქა 1795 წ. აბილისი, საქართველოს სამეფო არხივი, მდივანსახა, საბჭო, სასარდლო სახლი, სამეფო წიგნთ-საცავი, საეკლესიო წიგნთ-საცავი, საკათალიკო წიგნთ-საცავი, სასულიერო ზღაპრის (კანსისტორია) არხივი და მრავალიც სხვა სამართველო ადგილები, სადაც კაცი ევკლას ნაირს წიგნს და მასალას ჭზოვებდა საქართველოს ისტორიის შესახებ. რაც შეეხება საქმას სინამდვილეს, ეს კი ევკლასათვის ცხადი უნდა იყოს, რადგანაც ამ საქმის შესახებ 25 წლის განმავლობაში იყო მიწერ-მოწერა გამართული, ამ მიწერ-მოწერის ცნობების შესახებ არა გვგონია, რომ საქართველოს კარეშე სხვაგანაც არ იყოს რამე ცნობების დაშთენილი. მაგრამ დღეს ჩვენ მის არა ვიცით-რა. ვსთქვით დასაწყისშივე რომ ევროპიელთათვის შეუძლებელი იყო საქართველოსთან დაახლოვება და შემწობის აღმოჩენა, რადგანაც მათ სიშორე ხელს უშლიდა.

ქართველთა და ინგლისელთა დაახლოვებას და ცნობებს შემდეგი მაგალითიც ამტკიცებს.

გიგო ხურსიძის (ისარლოვი) ინგლისში გამგზავრების შემდეგ, ახალციხიდან მრავალთ ქართველთა ვაჭრებმა იწყეს გამგზავრება და საქონლის გატანა. საქონლის გატანა ამით ისე გაახშირეს, რომ კალკუტასა და მადრასეს ქარვასლები ქართველთა ერთ ღროს მთლათ საქართველოდან გატანილის საქონლებით გაავსეს, ქარვასლის მოსამსახურე ვაჭრებს და ნაქრებში ქართველ გვარისას კაცი ხშირად შეხვდებოდა უფრო ქართველ კათოლიკებს, ამ კარგათ წაუყანის მეხებით მათ იქ ასე ჩინებულათ მომართეს ადრიდგანვე საქმე, რომ ერთობ დიდი შე-

ძლებაც მოიზოგეს, სახელგადასმულს სიმდიდრით სახელი და 1780 წლებში მათ ერთობ დიდ-ძალი საქონლის გატანაც მოახერხეს საქართველოდამ სწავსეთში, ინდოეთში და ინგლისში. იაკობ შასრიძიანს ეს ქართველი ვაჭრებიც კარგათ იცნობდნენ, ესენი უფრო ახალისებდნენ მას საქართველოს საქმეების შეცადინებოდაში. ქართველთ ვაჭართ მოგზაურობა ინგლისში 1830 წლებში შესწყდა და სრულიად მოისპო, რადგანაც რუსეთის გზით ესენი ევროპას დაუახლოვდნენ. სწავსეთს, ინდოეთს და ინგლისში მცხოვრებთ მდიდარ ქართველთ ვაჭართ შესახებ დღეს ჩვენ არაფერი ცნობები ვიცით, არც იქიდან იმის რამე: თუ იქ ვინდა არის ქართველთ გვარის დარჩენილი და ვის რა ახსოვს საქართველოს შესახებ, ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ თუ აღარა?

ამათ შესახებ ჩვენში ერთი ცნობაც არავინ იცოდა, რაცა ამ გვარის ერთის წევრის ძებნის შესახებ რუსულ გაზეთებში ხმა გაისმა, რომ ინგლისის მთავრობა ისარგებლების გვარის ამა-და-ამ შემკვიდრეს ეძებსო, რადგანაც იქ ერთ მათ გვარის წევრთაგანს დიდი შეძლება დაშთენიანო და ეს შეძლება უნდა მიიღონ მათაო, ამ ცნობის შემდეგ-კი ქართველნი ერთმანერთს განცვიფრებით ჰკითხავდნენ: რომ ქართველები ინდოეთშიაც ყოფილანო! ამას-კი ჩვენ აღარ მოველოდითო, რადგანაც არ გვეჩნდა ამის იმედი, რომ ქართველი საქართველოს გარეშე სხვაგანაც ყოფილიყოს სადმეო.

ჩვენ ასეთი ცნობების შესახებ ხშირათ გვიწყევია სოლმე, და გვითქვამს ქართველ ტომის ძეთა აზიის და ევროპის კუთხეებთა შორის ვეულგან მოთენვა და დაკარგვა ძველათგანვე, ამის საფუძვლათ ჩვენ ყოველთვის სადს ლოდიკას ვუმორჩილებოდით და ვამბობდით: რომ მას რა იქმნა 10.—8 მილიონათ ყოფილი ქართველთა შთამომავალნი, თუ იგინი რთხსავ კუთხივ არ განუეანტნენ და მით ქართველი ტომიც არ შემცირდა? დღეს-კი ხელ-ხელა სჩნდება სარწმუნო ისტორიული ცნობები, რომ ქართველნი ყოფილან არა მარტო სწავსეთში, კავკასიუს,

ინდოუს, ინგლისს, ანამედ ავღანის ტანშიაც-კი გადურეკიათ ძველათ მრავლად ქართველნი, ამ ქართველთა რიცხვი იმოდენათ ვრცელი ყოფილა, რომ მათ დაუარსებიათ თავიანთი საკუთარი დაბა და უწოდებიათ ქართული სახელი „ახალ-აქა“, დღესაც ასევე წოდებული. მეფე თეიმურაზის და ირაკლის დროსაც საქართველოში უმცოგზაურია ბ. M. De*** —ისა. ამ მცოგზაურის მცზავრობა დაწერილია 1743 წ. დაბეჭდილია ზარნიჟში 1754 წ. დამწერს საქართველოში უმცოგზაურია, სცნობია ზირადათ მეფე ერეკლე და თეიმურაზ მეორე. სცნობია გარკვით ირაკლის დედაც. ამ დედაკაცის შესახებ იგი სწერს, რომ ეს დედოფალი სზარსეთში იყო ნაფალი, ერთხელ ამ ქალმა დააწუნარა შაჰ-თამაზის მრისხანე სულით. დამწერი თავის მცოგზაურობას ერთ ინგლისელ ვაჰარს ჰანვიეს უძღვნის, რომელსაც სზარსეთში ვაჰრობა ჰქონია გამართული. ამ ვაჰარ ინგლისელსაც აუწერია საქართველო და სზარსეთი. ბ. M. De*** —ისა სწერს, რომ — „ერეკლე მეფის ამბები ქებით მე ზარნიჟის გაზეთებშიაც ხშირათ დაბეჭდეო“.

ჩვენგან აღწერილ მეფე ერეკლეს და შახრიმანს შორის დაწყობილ საქმეებთა შესახებ, სომეხთ ზოგიერთ მეისტორიებს წინააღმდეგი ცნობები აქვთ მოჭორობული, ასეთია მაგალითებზე ზროფესორი კ. ზატკანოვი, რომელმაც ჩვენი „ქართლის ცხოვრებაც“ კი ჩაყლაზა და ბოლოს ისიც ბრძანა თამაზად (ენც. ლექს. ტ. I ტარნოვს. 1862 წ.) რომ მეფე ერეკლემ და გიორგი მეფემ ლორი შახრიმანს ფულზედ მიჰყიდესო. ხოლო როდის მოხდა სუიღვა, ამაზე იგი ხმას არ იღებს, რადგანაც იგი ცნობა მთლათ მტკნარი სიცრუეა. შახრიმანს საქართველო თვალითაც არ უნახავს. ეს ადგილები მეფე გიორგიმ სომხებს ზავლე იმპერატორის დავალებით უფასოთ აჩუქა. მაგრამ რა გაეწეობა, ჩვენ ამის სინამდვილეს ვინა გვიკითხავს. თვით ამავე შეცნეირმა ახალციხეც კი VIII საუკუნის სომხეთის ნაწილათ აღიარა და ლორზედ რაღა ითქმის.

საქართველოს შესახებ.

მარკო პოლოს შემდეგ მოხუცა მოგზაურ ბერი რუმბოკუვისი, ამას ჯერეთ სომხეთი დაუფლია, იქ კარგათ გაუცვნია სომეხ კათოლიკეთა მდგომარეობა, მერე იქიდგან საქართველოში გადა-
მოხუცა, საქართველოც კარგათ გაუცვნია, აქც უნახავს მას კათოლიკენი, რომელნიც ქართველ გვარისანი ყოფილან. ეს დრო მიეწერება 1253 წლებს. ამავე საუკუნეში, თამარ მეფის შემდეგ, 1221 წ. ლაშა გიორგიმ განიძრახა რომთან დაკავშირება, სურვილი ჰქონდა ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობის მიღების, მაგრამ უდროვო სიკვდილმა ხელი შეუშალა, მეფის სურვილი ხაზს ჰხნობდა მესამესაც კარგათ სცოდნია, ამიტომ ხაზი გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ ოსს წერილს სწერს, ერთს დედოფალს რუსუდანს და მეორეს მის სხასალას იოანეს, ხაზი დახმარებას სთხოვს ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობის მიღებაზე, მაგრამ ვერც ამ ჯერათ მოუხერხებიათ ქართველებს ომში მონაწილეობის მიღება, რადგანაც იმ დროს მონგოლები აქა-იქ თარეშობდენ და ქართველებსაც აწუსებდენ. ესევე ხაზი სწერს რუსუდანს: — „ფრიდრის იმპერატორმა განიძრახა ურწმუნოებთან ომი და იმედია რომ ამ საქმეს თქვენც დაეხმარებით. მაგრამ ვერც ეს მოხერხდა, 1240 წ. დედოფალი რუსუდანი სწერს ხაზს გიორგი IX-ს რომ ჯვაროსანნი ქართველებთან ერთათ განდევნიან ურწმუნო მუსულმანებს, ამიტომ დედოფალი მათ ჯარის გავლას საქართველოსაკენ ავადებს, ჩვენი ჯარიც აქედგან შეუერთდება, მაგრამ სიძლერის გამო ეს ვერ მოუხერხეს, ამ მოუხერხებლობის მიზეზებს შემდეგ ხაზი დედოფალსაც სწერს, ნიშნათ თვისის ერთგულების რვა მქადაკებულ ბერიც გამოგზავნა, ამ ბერებმა ზირველად იქადაგეს მთაში ქრისტიანობა, ამათ გააქრისტიანეს ოსეთის ერთი მთავარიც, რომელიც შემდეგ დიდი ერთგული იქმნა ევროპის სწავლას განვითარების. მაინც ქართველთა თავიანთ შეძლების და გვარად ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობა მიიღეს, ქართველებმა

ჯვაროსანთა ომებში თვით უძველესის დროიდან იწეებს მკზავრობა და უცხო ხალხთა ენების გაცნობა, რაის მეხეობითაც შემოვიდა ქართველებში ხმარება „საზნინი“ — სავან იტალიურ ფრანგულ-ლათინურად. „სკამი“ და სხვანი. ქართველთა ღვაწლი ჯვაროსანთა ომებში იმადენათ ძლიერი იყო, რომ მის ნიშნათ ჩვენს მთის ხალხს თუშ-ფშავ-ხევსურებს ჩვეულებათ დაშთად, რომ ესენი დღევანდლამდე, ტანთსაცმელზე წითელს ჯვრებს იკერებენ, ქართველნი მაინცა და მაინც უკან არ სდგობოდნენ ჯვაროსანთ ომებში, თუმც შინაური აკუულაობაც დიდი ჰქონდათ,

მაგალითებრ XIV საუკუნეში, როცა ქართველებს შინაური უძლეურებაც დიდი ჰქონდათ, მაშინაც-გი მათ რომის ჰაჰსს ხათრით მონაწილეობა მიიღეს და გიორგი მეფის დროს, დიდი ძალი ღაშქარი გამოიყვანეს, ევროპის ერთის ბერის სიტყვით გიორგი მეფეს გამოუყვანია 60,000. სამცხის ათაბაგს 20,000 კაცი გამოუყვანია, დადიანმა 60,000 კაცი, აფხაზეთის მთავარს 30,000. ესევე მეფე 1459 წ. რომის ჰაჰსს სწერს: რომ მე შემოძლიან საბრძოლველად 40 ათასი კაცი გამოვიყვანო. ამავე საუკუნეში კავკასიის ქრისტიანებში მოგზაურობდა ევროპელი კანტარინი, ამას კერძოთ საქართველოც უნახავს, აქ ამას გაუცვნია ქართველ კათოლიკის ბერები და შემდეგ მათზე ცნობებიც დაუწერია, ამის მოგზაურობა 1470 წლებს უახლოვდება.

ფრანცისკის ორდენის ბერი თეოდორიკი მსტიუში, მოდგმით ჩეხელი, თავის მოგზაურობის დროს სწერს, რომ მე და თხი სხვა ბერი რომის ჰაჰსის ნება რწვით და კურთხევით, გავემოგზავრეთ ჩინეთში, მანჭურიაში სახარების გასაფრცელებლათაო, როდესაც ბომბეში ჩავედით, 1321 წ. გასაფრცულს, დელში, ჩვენ ხუთივე და ჩვენთან ერთათ ერთი ქართველი, დიმატრი თფილისელი დაგვიჭირეს, ხელფები შეგვიკრეს და გვაწვალესო. ამ მოგზაურ ბერების ცნობებით შემდეგ დროებში ბ. M. Hoe-ს დაუწერია ისტორია ქრისტიანობის გავრცელების

ხინეთში. ამავე ისტორიაში მოთავსებულია ცნობები მონგოლუბის შემოსევის შესახებ საქართველოში და ქართველთა დევნა ქრისტიანობის კულისთვის მონგოლებისაგან. ამ დევნა წვალეთის შესახებ მაშინ ძლიერ ბევრი ცნობები დაუწერიათ კათოლიკის ბერებს.

XIV საუკუნეში, საქართველოს ერისა და ქართველ კათოლიკობას ჯეროვანი ეურადღება მიუქცევია ზაზი ქალისტო მესამეს, ზატვიცემულის ბერის მიხეილ თამარაშვილის სიტყვით, 1457 წ. სზარსეთსა და საქართველოში მეოთხე კათოლიკებისთვის წერილი მიუწერია, სადაც განმარტული ეოფილა ზოგი ერთი რამ კითხვები ქართველ კათოლიკეთა ცნოვრების და მდგომარეობის შესახებ. ზაზის წერილში მაშინდელს აქაურს და სზარსეთის კათოლიკებს „ფრანგათ“ ასახელებენ. ფრანგი საქართველოში ძველათვე შემოსულა ხმარებაში, დღესაც ოსმალ სზარსნი კათოლიკებს ფრანგებს უხმობენ, ფრანგი ფრანცუზს ნიშნავს აზიელთ ერთა გამოთქმით. თვით ქართველთაგანაც ასე იგულისხმება. ამ ზაზის წერილთან შეკრებილ სხვა ისტორიულის ცნობებით სჩანს, რომ ქართველ კათოლიკენი ძველათვე იდევნებოდენ ქართველთაგან, ესენი მათ სდევნიდენ საწმუნობის მხრივ და სომეხ კათოლიკენი გვარტომობის მხრით, ესენი ქართველ კათოლიკებს ძალას ატანდენ და აუწევებდენ მათ სომხობას, ამის გამო დევნამ იმ ზომამდის მიაღწია, რომ საქართველოდგან ქართველ კათოლიკებს რომში საჩივარ-ცნობებიც გაუგზავნიათ. ამ საჩივრების შესახებ ძველათვე ვატიკანში რომის კარდინალებს თათბირიც ჰქონიათ, ამაზე მიწერ-მწერაც გამართულა. მაშინდელს გამოწვეულს მტრობასა და დევნას ქართველ კათოლიკეთათვის კერძოთ და საზოგადოთ ქართველებისთვისაც დიდი ზარალი მოუტანიათ. ასეთ ცნობათა მხოვნელი მსწავლული ბერი მ. თამარაშვილი აი რას სწერს: „მე შევკრიბე 37-მდე საჭირო ისტორიული მასალები; ამ მასალებიდან ცხადად სწანს თუ რა ნაირი მიმართულობა ჰქონიათ ერთმანერთში ქართველ მეფეებსა და

რომის პაპებს და თუ რა ნაირათ უღვევნიათ სომხებს კათოლიკობა და პატრები, რომლებიც განწირულათ შრომობდენ საქართველოს ბედნიერებისათვის“ რაკი სიტყვამ მოიტანა ეს აქ, ამიტომ ვიტყვით, რომ ასეთი ღვეზა არც შემდეგ მოხდებოდა, მაგალითებ 1742 წ. რომში ზაზს წერილს სწერენ საქართველოდგან, ამ წერილში აღწერილია ქართველ კათოლიკეთა ღვეზა სომეხთაგან. წერილის ბოლოს დამწერ მძინივანი ასე აწერს: „Regius stobuli praefectus“ რეგიუს სტობული პრეფექტუს. ვინ არის ეს პრეფექტი. ეს ჩვენის ისტორიოდგან არ სჩანს, მე ვზინჯე საქართველოს მეფეებისაგან უცხო ხელმწიფეთა და რუსეთის მეფეებთან მიწერ-მწერის წიგნში და იქ ამის მსგავსი არა აღმოჩნდა რა. ასევე სიბნელით არის გარე მცდელი, გიორგი XI-სთან სზარსეთში ეფილი ეფთიმე ეპისკოპოზი, ეს ეპისკოპოზი სზარსეთში გიორგი მეფესთან ერთათ მსჯიდაინობას დაკავშირებია, შემდეგ საქართველოში დაბრუნებულან, ესენი სზარსეთში ჩუმათ კათოლიკის სარწმუნოებასაც აღიარებდენ, 1687 წ. ეს ეპისკოპოზი რომის ზაზს წერილს სწერს და თავის თავს რომის ერთგულათ აღიარებს, ვინ არის ეს ეპისკოპოზი ეს კარგათ არ სჩანს.

ამდენ მიწერ-მწერის და ცნობების შემდეგ ვის რაღა ეტვი უნდა ჰქონდეს მასზე, რომ საქართველოში ქართველ გვარის კათოლიკენი არ არსებობდენ, საქმე ისეა მოწყობილი, რომ ამ კითხვებმა, ამ ისტორიულმა ჭეშმარიტებამ საეჭვო, სანაღუმიკო სახე მიიღო. მოვიყვანთ კიდევ, რომ თვით ზაზს ურბანს შერვესაც კარგათ სცოდნია საქართველოში ქართველ კათოლიკეთა არსებობის საქმე, ამიტომ ეს ზაზი თავის ცნობებში და მიწერ-მწერასში ეველგან ქართველათ ასახელებს კათოლიკებს, ეს სომხებსაც კარგათ იცნობდა, იგი სომხების შიარველათაც ითვლებოდა, შის დროს, სომხურს ენაზე, რომში დაბეჭდეს ვრცელი ისტორიული წიგნები, ნამეტურ ერთს ისტორიულს წიგნში მოთავსებულია წერილები და სხვა და სხვა ცნობები ქართველ მეფეებისაგან ზაზებთან გაგზავნილი შესახებ საქარ-

თველს და ქართველ კათოლიკეთა ცნობების. ურბანუს კარგი ცოდნა ჰქონდა საქართველსი და სომხეთისა და მე არა მგონია რომ მას ქართველ სომხთ კათოლიკეთა გვარობებაც ერთმანეთში აერია და არ გაერჩია.

ახალის ცნობებით სწნდება, რომ 1628 წ. კახეთის მეფე თეიმურაზ შირველს რომის პაპთან ელჩათ გაუგზავნია ბერი ნიკიფორე ირბახი, ამისთვის გაუტანებია წერილები და შეუთვლია შემდეგი სათხოვაჲ, დომელსაც ნიკიფორე ირბახი პირდაპირ გარდასცემდა პაპს:— „აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან მეფენი დაეცნენ, მათ ტომნიც განადგურებას მიეცნენ, უველა სამეფონი დამხობილ იქმნენ მუსულმანთაგან დაგრიით ჩვენ ქართველნი მხლელად, მთელს აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან სამეფოდ დაუმხობელი მარტოთ ჩვენ ქართველები განლაგართ, აზიის დამხობილ სამეფოთა ქრისტიანთ ძენი და ტომნი სსსტაკათ იტანჯებიან მუსულმანთაგან, მათი დამხმარე და მოვარეულობის მიმცემი ჩვენის მეტნი არაფინ არიან, თუმცა ჩვენც დიდს გაჭირებაში ვართ ჩავარდნილი, დეე და დამეომები გვაქვს, მუსულმანებთან ვიბრძვით ცხარეთ, ვღვრიით დიდ ძალ სისხლს, საქმე ისეა დაეენებული, რომ მამაკაცებს გარდა ქართველი დედაკაცებიც კი მომბენ, მაგრამ ჩვენ შინც რადენიც ძალ გვიძს ქრისტიანებს დახმარებას არ ვაკლებთ, მათდა დასაფარავათ ჩვენ უოველთვის მზათა ვართ. ამიტომ თქვენის უწმინდესობისაგან ჩვენ ვითხოვთ წროველს, წმინდა ქრისტიანულს დახმარებას, ჩვენ ისე ჩვენნი ქვეყნის გაჭირება არ გვაწუხებს, როგორც სომხების, აისორების და ზოგიერთიც სხვა ქრისტიანებისა. ამათის სამსახურისაგან ჩვენ შეწუხებულნი ვართ, ჩემთან სწუხდებიან საქართველს სხვა მეფენი და მთავრებიც, ამიტომ უფროს ვბედავთ თქვენის უნეტარესობის შეწუხებას, რადგანაც ასეთ ქრისტიანეთ დახმარება და მოვალეობა საზოგადო ვალათ უნდა ჩაითვალეს უველა კეთილ ქრისტიანეთათვის, რაც თქვენმა უწმინდესობამაც კარგათ იცის.

აქ მოხსენებულ ნიკიფორე ირბახის შესახებ უნდა ვსთქვათ.

რომ იგი XVII საუკუნეში, ერთ წარჩინებულ ქართველ არქიმანდრიტთაგანი ყოფილა. უმეტეს უცხოვრია სამეგრელოს, ქართველთაგან დიდათ ზატოვცემული ყოფილა. მას რამდენ გზისმე უმგზავრია აზიის და ევროპის სახელმწიფოებში. ყოფილა იერუსალიმს, ოსმალეთს, პოლშას, ისპანიას, ფრანციას, ანგლიას, იტალიას და სხვაგან. ქართულს და აღმოსავლურს ენებს კარდა მას სცოდნია იტალიური ენა, ინგლისური, ფრანგული, ბერძნული, არაბული, ოსმალური, რუსული, ისპანიური და სხვანი, რამდენგზისმე იგი საქართველოდამ ევროპაში დიდი-ღამატათ ყოფილა გაგზავნილი. უკანასკნელ მას კათოლიკობა მიუღია რომში ზაზის ურბან მერვისაგან, რომის ქართული სტამბა ამის თაოსნობით დაარსებულა. შარდენის სიტყვით იგი მეტად გამაჩენილი ზირია თავის დროს.

ზ. ქ.

1885 წ.

93 10/11

1889 წ.

947.922(093)

ქ 551

ზ. ზ ი ზ ი ნ ა ძ ე

მეორე თუმანოვის ქუჩა, სახლი 30 №-რი.

აქ ისყიდება ყველა ნაირი წიგნები ფას დაკლებით.

ფასი 20 კაპ.

მომზადებულია დასაბეჭდათ შემდეგი აღწერანი:

ქართველ კათოლიკეთა არქიმანდრიტი პავლე შაჭ-
ყულიანი (ქილიმუზაშვილი) და მის მოღვაწეობა.

ისტორია ქართველ კათოლიკეთა XII საუკუნიდამ
XIX საუკუნის გასვლამდე.